ڕۆژەکانی ئێران

نووسینی: ئارچی ڕۆزڤێلت
کەریمی حسامی لە فارسییەوە کردوویە بە کوردی

ستۆکهۆڵم- ١٩٩٥

IRANIEN DAYS

By- Archie Roosevelt
Tointo Kurdish from Persian- Hussami Karim

Stockholm-1995

ڕۆژەکانی ئێران

نووسینی: ئارچی ڕۆزڤێلت
کەریمی حسامی لە فارسییەوە کردوویە بە کوردی

www.kerimhisami.com

ستۆکهۆڵم- ١٩٩٥

پێناسی کتێب :

ناوی کتێب : ڕۆژەکانی ئێران

نووسەر : ئارچی بالد ڕۆزولت

وەرگێر : کەریمی حسامی

مۆنتاژ : ناسری ئیبراهیمی

چاپی یەکەم - ڕێبەندانی ۱۹۹۵ ستۆکهۆلم

ISBN 21-630-340-5-1

www.kerimhisami.com

رۆژەکانی ئێران

رۆژەکانی ئێران سەر باسی فەسلێکە لە کتێبی(شوقی اموختن) نووسینی ‹ ئارچیبالد روزولت› یەکێ لە مەئمورە چالاکەکانی رێکخراوی ‹سی . ئا. ئێ› ئەمریکا و مەئموری کۆ کردنەوەی ئاگاداری و زانیاری لە ولاتانی ئەفریقای عەرە بی ورۆژ هەلاتی ناوە راست و ئێران و تورکیا بوە. شارەزاییێکی یەکجار زۆری لەم هەرێمە هەیە. دیارە ئەم کتێبەی بە شێوەی بیرە وەری نووسیوە، بەلام خوێندنەوەی چێژێکی تایبەتی هەیە و خوێنەر لە گەلێک شێوەی کار و تێکۆشانی رێکخراوی ‹ سی .ئا . ئێ › و مەئمورەکانی جاسوسی ولاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا ئاگادار دەکات.

ئەم بەشەی کتێبی ناو براو کە پێوەندی راستەو خۆی بە ئێران و کوردستانەوە هەیە لە وانەیە بۆ خوێنەری کورد تام و چێژی تایبەتی هەبێ. هەر چەندە وەرگێر لەگەڵ هەموو بو چوون و لێکدانەوەکانی نووسەر

www.kerimhisami.com

موافیق نیە، بەلام بە مەبەستی ئاگاداری زیاتری خوێنەری کورد لە روو داوەکانی نیشتمانەکەی و گەلیک بە سەر هاتی نادیار بە وەرگێرانێکی ئازاد کردویە بە کوردی.

ورچی رووس و شێری ئێران

رۆژی ٩ی مانگی مارسی سالی ١٩٤٦، دوای چەند ئیستێک لە رێگادا، بە فرۆکەی هێلی هە واتی ئینگلستان کە بە زەحمەت بە نێو هەورەکانی لە زەوی ئیزیک لە فرۆکە خانە نیشت، گەیشتمە تێران. سەر باز و ژاندارمە چاوە روانی هاتنەوەی قەوامو سەلتەنەی سەرۆک وەزیر بوون کە لە موسکو دەگەرایەوە. بەم بۆنەوە فرۆکە خانە و شەقامی لە فرۆکە خانەوە بۆ شار پاوان کرا بوون. بەلام فرۆکەوانی وریا و بە هەستی رووس کە بریاریان دابوو ئەو رۆژە نە یەنە خوار، رۆیشتن، رۆژی دوایێ گەرانەوە.

رۆژیکی سارد و بارانی بوو. چیا جوانەکانی دیەنی تاران لە نێو مژو تومانداا بە جوانی دیار بوون.- دەلێم ‹بوون› چونکە بە داخەوە ئیتر ناکرێ ئەم چیا هەمیشە سەر بە بەفرانە بە هاسانی تەماشا بکەی. چونکە زنجیرە چیای ئەلبورز هەر وەک لوتکەی (ئیستا سیهواتل) و(پوپوکاتیل)ی مەکزیکۆسیتی لە ژێر پەردەی دووکەلی هەزاران کۆنە دوکەلکیشی

ژەنگاوی لە بەر چاو شاردراونەوە.

دلـە کوتەم گرتبوو. ئاخر من لە حەساسترین کاتی مێژوویی پڕ لە کارەساتی ئەم سەر زەمینە جادووییە دەچوومە وێندەرێ و قاچم تێ دەنا. وا دێتە بەر چاو کە رووسەکان ئاخرەکەی خەریکن خەونی چەند سەد سالەیان وەدی بێنن. هەر ئەو خەونەی کە ماوەیەکی زۆر فیکری گەلێک لە سەر کەوتوانی مێژووی بە خۆوە خەریک کرد وە. من لەو باوەڕە دا بووم کە دەتوانم بە شێوەیەک بەشێک لەو کۆسپە بم کە پێشی وەدیهاتنی خەونەکانی ئەم زلهێزانە بگرێ. رووسەکان لە سەر دەمی پێتری کەبیرەوە لە ڕێگایێک دەگەڕێن کە دەستیان بگاتە ئاوەکانی باشور. واتە ئاوەکانی بوسفۆڕ و داردانیل و خەلیجی فارس.

رووسەکان لە سەرە تاوەچاویان بڕیە بنکۆلکردنی وردە وردەی ئیمپراتۆری تورکی وەسمانی و توانیان بە گرتنی کریمە و عەرزەکانی دراوسێ تیتۆلێکی درێژیان لە بەشی سەرووی دەریای رەش دابڕن. پاشان بە یارمەتی لەشکری خۆیان و ولاتانی بالکان، بە تایبەت بولغارستانی سلاڤیان لە دراوسیەتی تراس سەر بە خۆ کرد کە ئاخرین ولاتی ئورووپایی ژێر دەستی تورکان بوو لەو بەری دالانی بۆسفۆڕ و داردانیل دا.

ئەوان هەر وەها لە شەڕی خوێناویدا بە یارمەتی گورجیە مەسیحی و ئەرمەنیەکانی دانیشتووی خوارووی قەفقاز قەومە سەر بە خۆو مسلمانەکانی قەفقازیان سەر کوت کرد. لە سەرە تای سەدەی رابردوو بەشی سەرووی ئوستانی ئازەربایجانیان لە گەڵ چالاوەکانی ئەوتی لە ئێران داگیر کرد و لکاندیان بە خاکی خۆیانەوە.

www.kerimbisarani.com

بولشەویکەکانیش دوای سەر کەوتن روویان کردە باشور و توانیان دەولەتە ناسیونالیستە تازەکان کە دوای شەری یێکەمی دنیا گر لەو بەری قەفقاز دامەزرا بوون، بە هاسانی بروخێنن و دەستەی شۆرشگێری جیا وازیخواز لە بەشی ئازەربایجان و ئوستانی دراوسێ یان- واتە گیلان- بێننە سەر کار لە ژێر چاوە دێری ئوردوی سووردا.

دوای شکانی تەقەلای سۆڤێت بۆ سەقامگرتوویی ریژیمەکانی بۆلشەویکی لە ئوروپای رۆژ هەلات بە تایبەت مەجارستان، سیاسەتی ئەم ولاتە گۆرانی بە سەر داهات. سالی ١٩٢٠ لێنین بریاری دا کە تێکۆشانی شۆرشگێری سۆڤێت بە کەلک وەر گرتن لە درۆشمی ئینترناسیونالیستی حیزبی تازە دامەزراوی کومونیست بەرەو هیندوستان و رۆژ هەلاتی ناوە راست بچێت. لە هاوینی ئەو سالە دا کۆنگرەی نەتەوەکانی رۆژ هەلات - کە بەشی زۆری لە نوێنەرانی مسلمانی بیست میلیەت پێکهاتبوو - لە باکۆ لە ژێر چاوە دێری سەرۆکی کۆمینتێرن(گریگۆری زینویف) بەسترا. ئەو داوای لە ئەندامانی کۆنگرە کرد کە لە ژێر ئالای (خەزای خەلک) - تێکەلاوێکی سەیر لە ئیسلام و کۆمونیزم - دژی ئیمپریالیزمی ئینگلستان خەبات بکەن.

لێنین بە سەرنجدانی ئەم لاگری یە، گەیشتبوە ئەم ئەنجامە کە بۆ گەیشتن بە ئامانجی دژی ئیستیعماری سۆڤێتی، پێویستە جارێ لە ئێران پاشە کشە بکات. ئەم بریارەش بە بەستنی پەیمانی ئاشتی سالی ١٩٢١ بە ئەنجام گەیشت.

هەر لەو سالە دا لە ئێران لە لایەن سەید زیانەدینی تەبا تەبایی

ناسیونالیستی خۆ پاریز، به پشتیوانی ره زاخانی قازاخ کودیتایەک کرا. بەڵام رەزاخان وردە وردە دەسەڵاتی گرتە دەست و بە ناوی (رەزا شای پەهلەوی) خۆی کردە شای ئێران و سەید زیاشی دوور خستەوە. (ئیمە دوایە دەگەڕێینەوە سەر ئەم باسە)

تورکیاش کە دوای شەری یێکەمی دنیا گر کەنەفت و لاواز ببوو، بە هەڵبژاردنی مستەفا کەمال(ئەتا تورک) توانی سنوری قەفقاز و داڵانەکانی خۆی بپارێزێ. دەسەڵاتی تورکیا بە سەر داردانیل و بۆسفۆڕ دا لە گەڵ مافی ئازادی دەریا پێوان لەم داڵانەدا، ساڵی ١٩٣٦ بە پەیمانی (مۆنترۆ) کە ئینگلستان و یێکێتی سۆڤێتی و وڵاتانی بالکان واژۆیان کرد، مسۆگەر کرا.

ساڵی دوایی تورکیاو ئێران و ئەفغانستان پەیمانی سەعدابادیان ئیمزا کرد و رێک کەوتن کە دژی دە ست تێوەردانی هێزی بێگانە (واتە یێکێتی سۆڤێتی) پشتیوانی لە یەکتر بکەن.

رەزا شا بە لاسا کردنەوەی ئەتا تورک کەوتە کار تا لە ئێرانیش رژێمێکی غەیرە مەزهە بی دابمەزرێنێ. ژن مەجبور کران رووبەند و پەچە لابەرن و پیاو لیباسی شێوە ئورووپایی لە بەر بکەن و شەبکە لە سەر بنێن. عێل و عەشایر سەر کوت کران. سەرە ڕای بێزاریان لە دانانی لیباسی سوننەتی زۆر لە وان لیباسی سوننەتی و ناوچەیی خۆیان شاردەوە بە هیوای هاتنی رۆژەکانی باشتر. بەڵام ئەم گۆڕانکاریە لە باری فیکری و بەدەنیشەوە رواڵەتی بوو. هەستی عەشیرەتی و ئایینی سەر کوت کرا. بەڵام بە تەواوی لە بەین نەچوو. هەر وەک پزیسکی بن خۆڵە مێش مایەوە

و نە کوژایەوە.

لە ئاخری دەیەی ۱۹۳۰ ڕەزا شا لە گەڵ ئەڵمان پێوەندیەکی نیزیکی دامەزراند بۆ ئەوەی بتوانێ هەرەشەی دەست درێژی رووسیا و ئینگلستان بکاتەوە هیچ. ئەم پێوە ند یە بە دەست پێکردنی شەری دووەم گەرمتر بوو. بە تایبەت کە لە سەرەتاوە ئەلمان سەر کەوتوو دەهاتە بەر چاو. ئێران بە سەدان پسپۆر و راوێژ کاری ئەڵمانی هێنا بوون لە بنیاتەکانی دەوڵەتی و ئەرتەشیدا کاریان دەکرد.

لە مانگی ئوتی سالی ۱۹٤۱دا، واتە ئەو کاتەی کە رەزا شا داخوازی سۆڤیێت و ئینگلیزی بۆ وەدەر نانی ئەڵمانیەکان رەت کردەوە. ئەم دوو دەولەتە بە هاو کاری تەواو ئێرانیان بە بێ بەر بەرەکانی داگیر کرد. سەرووی ولات کەوتە ژێر دەسەلاتی سۆڤیێت و خوارووش بەر دەستی ئینگلیز. سنوری ئەم دوو بەشە هێلێکی گریمانی هە بوو بە نێو تاراندا دەکشا و شاری تارانیش داگیر کراوی هەر دووکیان بوو. رەزا شا دوور خرایەوە. تاج و تەختی بۆ حەمە رەزای کوری بە جێهێشت.

شای لاو لە بەرانبەر دەسەلاتی پەلامار دەراندا هیچی لە دەست نەدەهات. تازە دوو سالیش بوو بە سەر ئەو میللەتە کەنەفت و شکاوە دا پاشایەتی دەکرد کە رێبەرانی سێ دەسەلات، واتە (رۆزولت و ستالین و چرچیل) لە تاران کۆ بوونەوە و چاویان پێک کەوت. ئەم سێ هێزە لە سەرە تاوە گوێیان نەدا بە ئێران. بالیوز خانەکانی سۆڤیێت و ئینگلستان تەنیا چەند رۆژ پێش کۆبوونەوە ئێرانیان ئاگا دار کرد بوو. بە (لونیز دریفوس) بالیوزی ئەمریکا گوترا بوو کە هیچ شتێک بۆ دەولەتی ئێران

www.kerimbisami.com

روون نه كاتەوە.

دوو باليوز خانه كانى ديكه ئەويشيان مەجبور كرد كه پێڕەوى له وان بكات. پاشان پێشنيارى وەزيرى دەر باريش(حوسێنى عەلا)

بۆ جيگاى كۆ بوونەوەى كۆنفرانس له كۆشكى پاشايەتى رەت كرايەوە. كەس گرنگى به گاردى ئيحترام نەدا كه ئێرانيەكان له فرۆكه خانه ئامادەيان كرد بوو. فرانكلێن رۆزولت -يش به پێچەوانەى ستالين و چرچێل نه چوه كۆشكى شاو له ديتنى ئەو خۆى بوارد. شاهه نشاى ئێران ناچار بوو خۆى بۆ ئەم زەلالەته مل ڕاكێشێ و بۆ ديتنى رۆزولت بچێته باليوز خانەى سۆڤێتى و ماوەيێكيش چاوه روان بێت تا بتوانێ بيست دە قيقه له گەڵ سەر كۆمار وتو وێژ بكات. بيست دەقيقەش ئەوه نه بوو كه بتوانى مەسەله گرنگه كانى وڵات باس بكات. مەسەلەى ئێران يەكێ لەو مەسەله باسكراوانەى كۆ بوونەوە بوو كه دەيتوانى له رەوەندى مێژوو دا تا رادەيەک بۆ بەرژەوەندى ئەم شتەى كه پاشان بە(دنياى ئازاد) ناو برا، كەلكى هەبێت. بەلام له بارەكانى ديكه و له وانەش مەسەلەى دوا رۆژى سەر دەمى ئاشتى ئەنجامێكى كاره ساتاوى هەبوو. هەر چەندە يارمەتيشى به سەر كەوتنى شەڕ كرد.

****

شەوى ٢٧ى نوامبرى ١٩٤٣ پاش ئەوەى سێ رێبەر گەيشتنه تاران، فرانكلين روزولت له باليوز خانەى ئەمريكاوه گواستيەوه بۆ باليوز خانەى سۆڤێت له تاران و له تەواوى ماوەى كۆنفرانسدا هەر له وێ مايەوە.

تەواوی وتار و ئاخافتنەکانی کەوتنە بەر دەزگای بیسەری سۆڤیێتەکان و خزمەتکارەکانیشی هەموویان لە ئەندامانی (ن. ک. و. د) و تەنانەت چەند ئەفسەری پایە بەرزی ئەم ڕێکخراوەیەش بوون.

بەمجورە ستالین کە لە نیزیک ژوورەکەی ئەو نیشتە جێ ببوو، دەیتوانی زۆر زرو دەستی وێڕا بگات. دوو جاریش چاو پێکەوتنی تایبەتیان هەبوو. لە کاتێکا ڕۆزولت لە چاو پێکەوتنی ئاوا لە گەل چرچێل خۆی بوارد بوو. ئەوەش بەم بیانوە کە ئەکا (مامە جۆ) (جۆزێف ستالین) وابزانێ کە چرچێل و ڕۆزولت دەیانەوی دژی ئەو پیلان بگێڕن. لە کۆبونەوەکانی کۆنفرانسیش دا فرانکلین ڕۆزولت لە مەسەلەکانی بە کێشە دا، لایەنی ستالینی دەگرت.

کارە ساتی کۆنفرانسی یالتا بە هۆکاری ئەم هۆیە دانراوە کە لە کاتی ئەم کۆنفرانسە دا، ڕۆزولت لە سەرە مەرگ دابوە. بەلام ڕاستیەکەی، ئەوەیە کە کۆنفرانسی یالتا تەنیا بریار و باسەکانی کۆنفرانسی تارانی کردە رەسمی کە (لە کاتی سلامەتی ئەودا) بۆ دانی ئیمتیاز بە سۆڤیێت بەسترا بوو. ئەوەش لە کاتێکا ولاتە یەکگرتوەکان کارتی بردنەوەی بە دەستەوە بوو. دەکرێ بیروڕای خەیانەت بە بێ شک و گومان ڕەت کرێتەوە. هیچ کار بە دەستێکی ئەمریکایی کە لە سیاسەتی ولات دا ئەخشێکی گرنگی بوو بێت، نە کەوتۆتە ژێر نفوزی سۆڤیێتەوە. هۆی ئەم کارەی ڕۆزولت لە راستیدا کەسایەتی ئەو بوو. ئەو لەو بڕوایە دابوو کە تەنیا خۆی دەتوانێ لە گەلّ ستالین بدوێ و لە هەلوێستی دۆستانە لە گەلّ ستالین کەلک وەرگرێ.

www.kerimhiseini.com

لە راستیدا فرانکلین رۆزولت تەبیعەتی (خانێکی گوندی) هەبوو. ئەو لە کاتی خوێندندا لەو خوێندکارانە بوو کە موتالایەکی ئەوتۆی نەبوو. تەنیا لە رێگای سەفەری توریستیەوە کە تۆرەمەی ئەشرافی ئانگلو ساکسون حەزیان لێبوو، شارەزای ئوروپا ببوو. بیروڕای ئەو لە بارەی سیاسەتی جیهانیەوە تا ئاخری تەمەنی هەر لە پلەیەکدا مابۆوە. ئەو تا سالی ١٩٢١ لە هەموو مەسەلەکاندا کابرایەکی رەمەکی مام ناوەنجی بوو. سالی ١٩٢١ توشی نەخۆشی نەقوستانی منداڵان بوو. پاش ئەم رووداوە ناخۆشە زەخیرەی زانایەتی و کەسایەتی کە لە ناخیدا شاردرا بۆوە، خۆی دەر خست و کردی بە باشترین سیاسەتمەداری ئەمریکا و فەرماندەیەکی بەرزی شەڕ. بەڵام رۆزولت ئەو زانیاری و ئەزمونە قوڵەی نەبوو کە وەک سیاسەتمەدارێکی جیهانی بتوانێ بۆ سەر دەمی ئاشتی دوای شەڕ بەرنامە دابڕێژێ. ئەوە ئێمەین کە هەر وا تاوانی بێ توانایی ئەو دەدەینەوە. بە بارەی ئەو ئوروپا ژانە سەرێک بوو تێکەڵ لە چەند نەتەوەی شەڕانی و مەیدان خۆشکەری ئاگری شەڕ. ئەو پێش بینی دەکرد کە دنیا بکەوێتە ژێر دەسەڵاتی دوو زلهێزی گەورەی سۆڤێت و ئەمریکاوە. هەر چەند خۆشی دانی پیا دێنا کە هیچ لە رووسەکان تێناگات.

ئەو لە وتو وێژەکانیدا لە گەڵ ستالین لە ئازاد کردنی کۆلۆنیەکانی فەرانسە و بەریتانیا پشتیوانی دەکرد. بێ ئەوەی لە بەر چاو بگری کە رووسەکان خۆیان بە سەر گەورە ترین ئیمپراتوریەکانی جیهاندا حکومەت دەکەن. بە سەر ئەو سەر زەمینانە دا کە کەوتوونە دەور وبەری رووسیا و ئوقیانوسەکان لەتیان نەکردوون.

رۆزولت کە بە روالەت لە چۆنیەتی دامەزرانی ئیمپراتوری رووسیا لە رابردوودا ئاگادار نە بوو، نەیدەزانی کە سۆڤیێتیەکانیش سیاسەتی پەرە خوازی قەیسەرەکانیان کردۆتە سەر مەشقی خۆیان، واتە هەمان سیاسەتی رۆژ هەلات نیوە راستی قەیسەر کە بریتی بوو هەولدان بۆ دەست پیراگەیشتنی دالانەکانی داردانیل و بۆسفۆر و ئاوەکانی گەرم لە کەنداوی فارس.

بە خۆشیەوە سیاسیەکانی دیکەی ئەمریکا لەو ئامانجەی سۆڤیێت ئاگادار بوون. کاتی سەفەر بۆ تاران فرانکلین رۆزولت لە لایەن وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا ئاگادار نەکرا بوو. رەنگە هەر گوێشی نەدابێتە ئەو راپۆرتانەش کە بۆ موتالای ئەو ئامادە کرا بوون و یا هەر وا رەمەکی سەری کرد بن. ئەو زۆر جاران نارەزایی خۆی سەبارەت بە وەزارەتی کارو باری دەرەوە و سیاسەتی دەرەکی ئەو راگەیاند بوو. بەلام ئەو کەسانەی لەم وەزارەتخانەیە دا بەر پرسی کاروباری ئێران بوون ئەم جارە بە پشتیوانی (باتریک هرلی) لە بەشی سیاسەتی دەرەوە کە جێگای بروای رۆزولت بوو هەولیاندا تا سەر کەوتن لە کۆنفرانسی تاران بەیاننامەیەکیش سەبارەت بە چارە نووسی ئێران بگونجێنرێت. دەقی ئەم بەیاننامەیە لە لایەن (جگ جرنگان)ی دۆستم کە پێشتر لە وەزارەتی دەرەوەدا سەرۆکی بەشی ئێران بوو. ئەو دەمیش دەبیری سێیەمی هەیئەتی ئەمریکا بوو لە ئێران، بە یارمەتی (هرلی) و پشتیوانی(ئاوریل هەریمن) بالیۆزی ئەمریکا لە مۆسکۆ ئامادە کرا بوو. ئەم بەیاننامەیە لە بەرنامەی کاری کۆبوونەوەی تەواو بوونی کۆنفرانس، واتە میوانداری شەوی هەوەلی دیسامبردا

گونجێنرا.

بەیاننامەکە لە کاتێکا باسی سەر خەتی بڕیارەکانی دەکرد، سێ دەوڵەتی رووس و ئینگلیز و ئەمریکای پەیماندار دەکرد کە سەر بەخۆیی و دەسەڵاتی تەواویەتی ئەرزی ئێران بپارێزن و شەش مانگ دوای تەواو بوونی شەڕیش هێزەکانی خۆیان لە ئێران بەرنە دەرێ. سەرە ڕای ئەوە کە پێشتر سۆڤێت پێشنیارێکی ئەوتۆی ڕەت کرد بۆوە، ستالین بێ ئیعتیراز بەیاننامەکەی ئیمزا کرد. هەر چۆنێک بێ ئەو لەو کۆنفرانسە دا بەرندە بوو. جگە لە وەش فرانکلین ڕۆزولت پێشنیاری لەنگەرگایێکی ئازادی کرد بوو لە کەنداوی فارس لە ژێر سەر پەرشتی زلهێزەکاندا بێ و بە هۆی ڕێگای ئاسنەوە بگاتە سۆڤێت. تازە ئەم پەیمانداریەش بۆ هەڵوەشانەوە دەبوو هەر وەک پەیمانەکانی دیکە کە دوای شەڕ لە لایەن سۆڤێتەوە خرانە ژێر پێ تەنیا لە بەر ئەوە کە لە بەرژەوەندی سۆڤێت نەبوون.

****

کاتێکی سەربازانی سۆڤێت بۆ هەوەڵین جار ساڵی ١٩٤١ هاتنە ئێران ئەوەندەیان حەز لێ نەبوو کە دەسەڵاتی سیاسی بە سەر ناوچەی ژێر دەستیاندا بسەپێنن. تەنانەت هێزیان نەدەبردە هەموو شارەکانی ناوچەی ژێر دەسەڵاتیان. کاری نەزم و تەرتیبی شارەکانیان بە کار بەدەستانی ئێرانی ئەسپارد و جگە لە وەش ڕیکایاندا ١٥٠٠ سەربازی ئێرانی دوو بارە بگەرێنەوە ناوشاری ژێر دەسەڵاتی رووسەکان. بەڵام دوای سەر کەوتنی شەڕی ستالینگراد ساڵی ١٩٤٢ سەر دەمی ئەو خۆ گێل کردنە کۆتایی هات. لەو کاتەوە نەخشەی پەلامارێکی سیاسی دوو قۆناخیان کێشا.

www.kerimhisami.com

قۆناخی یێکەم ئامانجیان جیا کردنەوەی ئازەربایجان بوو لە ئێران ئەوەش لە ڕێگای دامەزراندنی ڕێژیمێکی کۆمونیستی خود موختاری کە پاشان بیلکێن بە خاکی سۆڤیێتەوە.

قۆناخی دووەم ئامانجی بەرز خوازی ئەویش قوت دانی تەواوی ئێران بە کەلک وەر گرتن لە چەکی حیزبی تودەی ئێران. حیزبی تودە ژانویەی سالی ١٩٤٢ دامەزرا. واتە دوای هاتنە دەری ڕێبەرانی کۆمونیستی کە ڕەزاشا گرتبوونی. تێکۆشانی حیزبی تودە ڕۆژ بە ڕۆژ زیادی کرد و بە پشتیوانی سۆڤیێت دوای سەر کەوتنی ستالینگراد پەرەی پێدا. بە تایبەت لە ئازەربایجان لەو شوێنەی کە کاندیدای حیزبی تودە بە پشتیوانی سۆڤیێت توانیبوویان هەشت کورسی مەجلیسی ئێران لە هەلبژاردنی سالی ١٩٤٣ دا وەدەست بێن. لە سپتامبری ١٩٤٤ یێکێتی سۆڤیێت بە ناردنی یاریدە دەری وەزارەتی دەرەوە (سێرگی کافتارادزە) کەوتە کار بۆ وتو وێژ لە بارەی ئیمتیازی نەوتی شیمال نفوزی خۆی لە ئێران پەرە پێبدات.

دەولەتی ساعید کە لە مانگی ئوکتوبر بریاری دابوو تا کۆتایی شەڕ دانی ئیمتیازی نەوت رابگرێ دژی داخوازی سۆڤیێت وێستا.

کافتارادزە لەم بوارەدا بە ئاشکرا هەرەشەی لە دەولەتی ساعید کرد. رووسەکان بۆ ساز کردنی خۆ پێشاندان یارمەتی حیزبی تودەیان دا. هەر چەندە دەولەتی ئێران لە سەر بریاری خۆی راوەستا، بەلام سۆڤیێت توانی لە وەلانانی ساعید دا نەخشی بنچینەیی یاری بکات. ساعید لە سەرۆک وەزیری وەلا نرا کەسێکی دیکەی بێ خاسیەت هاتە جێی ئەو. هەر لەو کاتەشدا تاقمی موخالیفی سۆڤیێت و حیزبی تودە لە دەوری سەید

زیانەددینی تەبا تەبایی کۆ بوونەوە کە پاش ٢٣ سال تازە لە دوور خستنەوە گەرا بۆوە.

رۆژی سەر کەوتنی هاو پەیمانان لە ئورووپا هەشتی مانگی مای ١٩٤٥ کاتێ کە من هێشتا لە بەغدا بووم بە مانای رۆژی کۆتایی شەڕ نیە لە ئورووپا، بەڵکوو ئەمە رۆژی سەرەتای دەستپێکردنی شەڕی ساردە.

****

رۆژی ١٩ی مانگی مای کاتێ کە شای ئێران بە ناردنی یاد داشتێک بۆ ئینگلیز و ئەمریکا و سۆڤیێت داوای چونە دەری هێزەکانی کرد لە ئێران، وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا تەنانەت پێش ئەم یاد داشتەش خەریک بووهێزەکانی خۆی لە ئێران بەرێتە دەر. مەئموریەتی ٣٠ هەزار سەر بازی ئەمریکایی بریتی بوو لە پاراستنی شەقامە رێی ژیانی سۆڤیێتی و بار کردنی چوار میلیون تۆن کەل و پەلی ئەمریکایی بۆ ئەم وڵاتە گەمارۆ دراوە ، دوای کردنەوەی دالانی داردانیل و بۆسفۆر لە ئاخری سالی١٩٤٤دا ئیتر مانەوەیان بە پێویست نەزانرا. رۆژی هەوەڵی مانگی یونی ١٩٤٥ فەرماندەیی ئەمریکا لە کەنداوی فارس تێکۆشانی خۆی کۆتایی پێهێنا.

وەڵامی ئینگلیزەکان بە یاد داشتی شا ئەوە بوو کە وردە وردە سەر بازانی ئینگلیزی و رووسی لە ئێران دەچنە دەرێ. بەڵام رووسەکان لە بە جێ گەیاندنی بەڵێنەکەیان خۆیان بوارد. لە بەیاننامەی کۆنفرانسی پۆتسدام (یول - ئوت ١٩٤٥) هەر باسی ئەو مەسەلەیەش نەکرا. بەڵام ئینگلیزەکان یەک لایەنە بردنە دەری هێزەکانیان لە خوارووی ئێران دەست پێکرد.

لەم ئاوەدا رووسەکان لە رۆژ هەڵاتی نێوە راست، سیاسەتیکی قەیسەریان پێرەوی دەکرد. واتە گەیشتن بە ئاوە گەرمەکان. لە کاتی شەڕدا بە بوونی دەولەتەکانی ئێران و تورکیا رێگای گەیشتن بەو ئامانجە گیرا بوو. بەڵام ئێستا ئێران بە چوونە دەری هێزەکانی بەریتانی لە خواروو، بێ دیفاع مابۆوە. قەبارەی تورکیاش لە شەڕدا لاواز ببوو. هەر چەندە تورکیا بێ لایەن مابۆوە. بەڵێ، ئێستا ئێران تەنیا بوو. کۆنترۆلی تەواوی سنورەکانی سەروو رۆژ هەڵاتی ئەم وڵاتە لە ژێر دەسەڵاتی ئۆردوی سوور دابوو.

رووسەکان جگە لە نەخشەیان بۆ دالآنی داردانیل، خۆیان لە وەر گرتنەوەی ناوچەکانی(قارس و ئەردەهان)یش خۆش کرد بوو کە سالی ١٨٧٨تورک خستبوویانە ژێر دەستی خۆیان.

رووسەکان دەیانویست چۆن لە سنورەکانی رۆژ هەڵات بە توند وتیژی بزوتبوونەوە، لێرەش بۆ ئەستاندنەوەی ئەو سەر زەمینانەی لە ئیمپراتوری رووسیا جیا کرا بوونەوە دەست بە کار بن. بە تایبەت کە ستالین و سەرۆکی پۆلیسی ئەو (لاورینتی بێریا) هەر تکیان خەڵکی گورجستان بوون و حەزیان دەکرد هەموو شارەکانی گورجستان بستێننەوە.

مانگی مارسی ١٩٤٥ مۆلۆتۆف بە ناردنی یاد داشتێک بۆ تورکەکان پەیمانی ٢٠ ساڵەی دۆستایەتی نێوان دوو وڵاتی هەڵوەشاندەوە. لە حەوتی مانگی یون ڕایگەیاند کە نرخی پە یمانێکی دۆستایەتی تازە، بریتی یە لە پێدا چوونەوە بە نێوەرۆکی پەیمانی (مۆنترۆ) سەبارەت بە داردانیل و بۆسفۆر. بەم جۆرە کە پێگەی رووس لە داردانیل و بۆسفۆر

www.kermahisani.com

دابمەزرێن و (قارس و ئەردەهان)یش بدرێنەوە بەم وڵاتە.

بە دوای ئەوەدا لە حەوتی ئوت لە یاد داشتێکدا پەیمانی (مۆنترۆ)یان هەڵوەشاندەوە و داوایان کرد کە(تراسی) رۆژ ئاوا بدرێتەوە بە بولغارستان. تەنیا پێش شەڕی یێکەمی دنیا گر بۆ ماوەیەکی کەم ئەم ناوچەیە لە ژێر دەستی برلغار دابوو.

تورکەکان دارێک نە بوون بەو بایانە بلەرزن. رووسیش دەیانزانی ئەگەر بیانەوێ ئەم نەخشەیە ئەنجام بدەن، دەبێ توشی شەڕێکی خوێناوی بن. رێگای هاسانتر بۆ ئاوی گەرم بە ئێراندا تێدەپەڕی. ئەیالەتی سەرووی رۆژ ئاوا واتە ئازەربایجان لە بەر دەستی سەر بازانی رووس دابوو. ئازەربایجان کلیلی کردنەوەی دەروازەی ناوچەکانی دیکەی ئێران و رەنگە تورکیاش بوو.

ماوەیەکی کورت دوای تەواو بوونی شەڕ سۆڤێت دەستیکرد بە تاقیکردنەوەی ئەم کلیلە.ئەگەر ئەمریکا نەدەبوو بە کۆسپی سەر رێگایان، کاری رووس زۆر هاسان دەبوو. بەڵام وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا تازە لە خەوی شیرینی رۆزولت لە مەڕ هاوکاری دۆستایەتی لە گەڵ رووسان وەخەبەر دەهات. لە کاتێکا کە پریزیدێنت ترومن خەریکی مەسەلەی گیر وگرفتی دەورەی گواستنەوە بوو، هێشتا نەیدەتوانی بۆ لغاو کردنی پەرە خوازی رووسان سیاسەتی تازە نیشان بدات بەشی کارو باری رۆژ هەڵاتی نێوە راستی وەزاردتی دەرەوە سەبارەت بە رووداوەکانی ئێران و تورکیا بێ لایەن نەبوو.

www.kurdishsami.com

قەیرانی ئازەربایجان.

قەیرانی ئازەربایجان هەوەڵین پەردە بوو لە هەوەڵین شانۆگەری (شەڕی سارد). من بە خۆشیەوە توانیم لە نێو یاریکەرانی ئەم درامە پڕ هەرایەدا نەخشێکی پچوک یاری بکەم. کاتێ لە بەغدا بووم وەک تەماشاچی شاهیدی دەستپێکی ئەم شانۆیە بووم. لەو رۆژانەدا نیکەرانی لە رووداوەکانی ئازەربایجان ببوە هۆی ئەوە کە ئینگلیزەکان شێوەی رەفتاریان لە گەڵ کوردەکان بگۆڕن.

رۆژی دووی سپتامبری ۱۹٤٥ و دوو حەوتوو دوای سەرکەوتنی هاو پەیمانان لە ژاپون شای ئێران پشت بەستن بە بەڵێن و پەیمانی رێبەرانی سێ دەوڵەتی رووس و ئینگلیز و ئەمریکا سەبارەت بە چوونە دەری هێزەکانیان لە ئێران داوا ی کرد بوو کە بەڵێنی خۆیان بەرنە سەر. بەڵام رووسەکان وەڵامێکی ئەو تۆیان نە دابۆوە و بە هێشتنەوەی هێزەکانیان لە ئێران ئامانجی راستە قینەی خۆیان ئاشکرا کرد بوو.

ئەیالەتی ئازەربایجان کرا بوو بە هەوەڵین قۆناخی گەڵاڵەی بەرنامە رێژی پەرە گرتنی کۆمونیستی. بۆ گەیشتن بەم قۆناخە داگیر کەرانی رووسی دەستیان کرد بە دامەزراندن و بە هێز کردنی حیزبی کۆمونیست.

www.kerimhisami.com

حیزبێک کە زۆربەی ئەندامەکانی لەو موهاجیرانە بوون کە ساڵی ١٩٣٦ لە بەر بە رواڵەت پاک کردنەوەی ستالینی رایان کرد بوو لە ئازەربایجانی سۆڤیێتەوە هاتبوونە ئێران. ئەم موهاجیرانە هەموو چوبوونە نێو حیزبی تودەی ئازەربایجان کە پێشەوەری یەکێ لە کۆمونیستەکانی قەدیم رێبەریان بوو. پێشەوەری هەر چەندە لە ئێران هاتبوە دنیاوە بەڵام زۆربەی تەمەنی لە باکۆ ئازەربایجانی سۆڤیێت رابوارد بوو. ساڵی ١٩٢٠ لە دەوڵەتی تەمەن کورتی کۆماری گیلاندا کە لە لایەن سۆڤیێتەوە پشتیوانی لێدەکرا، بەشداری کرد بوو. پاشان ساڵی ١٩٣٦ بە ناویکی ساختە وەک موهاجیر سنوری پەڕاند بوو لە ئێران گیرا بوو تا ساڵی ١٩٤١ لە بەندیخانە دا بوو.

لە مانگی یولی ١٩٤٥ ئە نداماني چەکداری حیزبی تودە بە شێوەی کاتی ساختمانەکانی دەوڵەتییان لە ئازەربایجان داگیر کرد. لە مانگی ئوتی ئەو ساڵەدا پێشەوەری بە فەرمانی سۆڤیێت (حیزبی دێموکراتی ئازەربایجانی دامەزراند. ئەم حیزبە لەو ناوچەیە بوو بە جێ نشینی حیزبی تودە. لە نیوەی مانگی نوامبر بەو چەکانەی لە ئۆردووی سووری وەرگرتبوو دەستی کرد بە چەکدار کردنی خەڵک کە زۆربەیان لەو موهاجیرانە بوون. ئەم کۆمەڵە شەڕوانەیان ناو نا (فیدایی). بە هیزی فیدایی و بە یارمەتی ئۆردوی سوور لە تەوریز ڕاپەڕی و ڕێگای هیزەکانی دەوڵەتی گرت و پادگانی تەوریزی چەک کرد و پاشان بە پێکهێنانی (مەجلیسی میللی ئازەربایجان) خود موختاری ئەم ئوستانەی راگەیاند.

بالیوزی ئەمریکا لە تاران (والاس مۆری) کە راپۆرتی وشیار کەرەوەی خۆی بۆ واشنگتۆن نارد بوو، بە راسپاردەی لوی هندرسن و جیمز

www.kerimhisami.com

برینز وەزیری دەرەوەی ئەمریکا بە ناردنی یاد داشتێک بۆ مۆلۆتۆڤ وەزیری دەرەوەی سۆڤیێت لە ئاست ئەم کارانەی سۆڤیێت ئیعتیرازی کرد ولە سەر ئەنجامی رێک کەوتنی چونە دەری هێزەکان لە ئێران پێی داگرت. بەڵام رووسەکان لە گەڵ ئامارە بۆ قەرار دادی ۱۹۲۱ی ئێران و سۆڤیێت وەڵامێکی لابەلایان دایەوە. پاش ئەم وەڵامە وەزیری دەرەوەی ئەمریکا و ئینگلیز لە ئاخری مانگی دیسامبردا بۆ چارە سەر کردنی مەسەلەکانی جێگای ناکۆکی چونە مۆسکۆ. بەڵام رووسەکان نەک هەر تەقەلای ئەوانیان بۆ باسکردن لە بارەی ئێران کردەوە هیچ، بەڵکوو هاندان لە تورکیا و چالاکیان لە ئێران پەرە پێدا. هەواڵدەری تاس بە بڵاو کردنەوەی راپۆرتێک باسی ویستی خەڵکی گورجستانی کرد بۆ گێرانەوەی بەشێکی بەرین لە سەرووی رۆژ هەڵاتی تورکیا، لەوانە لەنگەر گای ترابزونیش لە دەریای رەش.

دێموکراتەکانی ئازەربایجان بە یارمەتی سۆڤیێت شەوی جێژنی کریسمس رە زائیەیان لە دەست ئاخرین پادگانی ئێران هێنا دەر و گرتیان. رۆژی کریسمس هندرسۆن وریایی دا بە (دین ئاچسۆن)جێگری وەزارەتی دەرەوە کە کردەوەکانی سۆڤیێت لە ئێران هەرەشە لە ئاشتی جیهان دەکەن. پریزیدینت ترۆمنیش لە دژکردەوەیەکی توند دا رایگەیاند کە ئەمریکا لە مەو دوا لە بەرانبەر سۆڤیێت دا، دانانوێنێ. زەمینەی بەرەنگار بوونی دوو زلهێز ئامادە کرا بوو. ئەمریکا لە تەقەلای حوسێنی عەلا نوێنەری ئازای ئێران لە رێکخراوی نەتەوە یەکگرتوەکان پشتیوانی کرد. عەلا هەوڵیدا کە کۆری نەتەوە یەکگرتوەکان رازی بکات پەلاماری سۆڤیێت مەحکوم

بکات و بۆ چونە دەری هێزەکانی سۆڤێت لە ئێران ددنگ بدات. بەڵام رووسەکان بە ئامادە کردنی هۆکاری کەوتنی دەوڵەت لە مانگی ژانویە و هاتنە سەر کاری قەوامو سەلتەنە تەقەلای عەلایان کردەوە هیچ.

قەوام کە لە ناوچەی ژێر نفوزی رووسەکاندا ملکی هەبوو، لە رابردووشدا لە وانەیە بە حوکمی بیری بەرژەوەندی و لە بەر چاو گرتنی بار ودۆخی زدمانە لە (بەرەی ئازادی) سەر بە حیزبی تودە پشتیوانی کرد بوو. قەوام لە سەر ئەو باوەرە بوو کە رووسەکان دەبێ رازی رابگیرێن. چونکە ئەم سیاسەتە بۆ هاندانیان بۆ بردنە دەری هێزەکانیان لە ئێران کاریگەر تر دەبێ. هەر بەو دەلیلەش لە هەوڵ و تەقەلای حوسێنی عەلا لە کۆری نەتەوە ئەککرتوەکان پشتیوانی نەکرد.

قەوام رۆژی ١٩ی فیوریە بۆ وتو وێژ و رێک کەوتن لە گەڵ سۆڤێت چوە مۆسکۆ. بەڵام دیار بوو کاتێکی شیاوی بۆ سەفەرەکەی هەڵنەبژارد بوو. چونکە ستالین ماوەیەک بوو باسی (گەمارۆ دانی) سۆڤێتی دەست پێکرد بوو.بە گوێرەی پەیمانی ١٩٢١ قسەی لە مافی خۆی دەکرد بۆ دەست تێوەردانی ئێران. هەر بە گوێرەی ئەو سیاسەتە بوو لە وەلامی قەوام دا رایگەیاند کە نێوە رۆکی پەیمانەکە مانەوەی هێزەکانی سۆڤێت لە ئێراندا بە باشی روون دەکاتەوە.

قەوام لەو سەفەرەدا نەیتوانی بیروڕای ستالین لە بارەی پەیمانەکە و یا لانی کەم لە بارەی ئازەربایجانەوە بگۆڕێ. بەڵام رووسەکان موافەقەتیان کرد کە هێزەکانیان لە شارەکانی خواروی دەریای خەزەر و لە سنورەکانی رۆژ هەڵات بەرنە دەر و بەشێکیش لە ئوستانی ئازەربایجان وەک

ئوستانێکی خود موختار بگەڕێتەوە بۆ ئێران.

بەم چەشنە ڕۆژی دووی مانگی مارس - واتە مێژووی دیاریکراوی چونە دەری هێزی هاو پەیمانان لە ئێران بە گوێرەی بەیاننامەی سێ قۆڵی ١٩٤٢ گەیشتێ، بەڵام هێزەکانی سۆڤێت هێشتا هەر لە ئازەربایجان دا مابوونەوە.

موزەفەر فیروز وتە وێژی ڕەسمی قەوام بە ئەدەبانە ئەم ڕەفتارەی سۆڤێتی بە (ژێستێکی دۆستانە) ناو برد. ڕۆژی دوایی محەمەد موسەدیق ڕێبەری ناسیونالیستەکان لە پارلمانی ئێران زۆر بە توندی ڕەخنەی لێ گرت.

ئەم هەرەکەتەی سۆفێت و کردەوەکانی دیکەی بوون بە ئیلهام بەخشی وینستۆن چرچیل بۆ وتارە مێژووییەکەی ڕۆژی پێنجی مارس لە فۆلتون میسوری . ئەو لە قسەکانیدا ئاماژەی بۆ پەردەیەکی ئاسن کرد کە بە نێوە ڕاستی ئوروپادا کێشراوە. هەر لەو کاتەدا ئەو ئوروپاییەکانی وریا دەکردەوە کە ئەو مەترسیە تازەیە هەرەشە لەو ئازادیە دەکات کە ئەو هەموو خوێنەی بۆ ڕژاوە، نیشانەی شومی پەلامارێکی ڕاستە قینە لە ئازەربایجان دەبینرا. لە ڕۆژی وتار دانەکەی چرچیل دا (ڕابرت ڕۆسۆ)یاریدە دەری کونسولی ئەمریکا لە تەورێز لە ڕاپۆرتێکدا ڕایگەیاند کە ئامادەیی هێزی نیزامی سۆڤێت نیشانەی پەلامارێکە بۆ سنوردکانی ڕۆژ هەڵاتی تورکیا.

لێرەدا ئارچیبالد چەند لاپەرەیەک دەچێتە سەر باسی چۆنیەتی بارودۆزی مەئمورەکانی بالیوزخانەی ئەمریکا و شەقامەکانی تاران و

www.kurdnhisani.com

جێگاو شوێنی باڵیوز خانە و مەئمور و کار م هەڵسورانیان کە بۆ باسەکەی ئێمە ئەوەندە سەرنج ڕاکێش نیە. بە ئیجازەی خوێنەرانی بە ڕێز بە سەریاندا بازد دەدەم و لەو لاتر لە سەر خەتی باسە ئەسڵیەکەمان پێنوسەکەم دەگیرسێنمەوە . - وەر گێڕ

کوردەکان

بەر لەوەی چارە نووس کاری دوا ڕۆژم دیاری بکا، بەشێک لە ئەرکی من لە تاران لە سەرەتای دەسپێکی سەر دەمی شەڕی سارد و ئاخرین ڕۆژەکانی ژیانم لە تاران توشی کۆتاییێکی خەفەتاوی بوو. ئەوەش پێوەندی هەیە بەو پێوەند یانەوە کە کاتی دانیشتنم لە بەغدا لە گەڵ کوردەکان دام مەزراند بوو.

ئەگەر لە بیرتان بێ کاتێکی لە بەغدا بووم بڕیارم دا بە مەسەلەی عەرەبانەوە، بە تایبەت تایفە گەلی عەرەبەوە خەریک بم. چونکە ئەوەی پێش من لە وێ بوو لێکۆڵینەوەیەکی گشتی لە سەر کوردەکان -سەر بزێویترین دەستەی ئەو کاتی ناوچە - ئەنجام دابوو.

بەڵام ڕەوەندی کارەسات لە عیراق و ناوچە سنورەکانی نێوان عیراق و ئێران گرنگی مەسەلەی کوردەکانی زیاد کرد و بە حوکمی پێویست سەرنجی منی بۆ مەسەلەکانی ئاگاداری ئەو قەومە ڕاکێشا. لە بەر ئەوە لە سەرەتای هاوینی ١٩٤٥ بخواز یا نە خواز توشی مەسەلەی کوردان بووم.

لەم جیهانە دا کەمتر شوێنێ واهەیە کە وەک کوردستان سەرنجی بینەر بۆ لای خۆ ڕابکێشێ. چیاکانی نارێکی ئەم ناوچەیە کە لە شوێنێ ڕووتەن و وشکن و لە جێگایەکی دیکە بە دار مازوی کورت وکاج داپۆشراون، جار

وبار دۆڵی بەرین لێکی دابڕیون و تا چاو هەتەر دەکا لە هەموو قوژبنێکی ئەو دۆڵە خانووی خشتی و بەردی کوردەکان بڵاو بوونەوە.

من بۆ هەوەڵین جار پێش چل ساڵ چومە گوندێکی کوردان کە لە سەرەو ژێری چیا دروست کرا بوو دەیڕوانیە دۆڵێکی قووڵ. بە زەحمەت دەکرا جۆگەلە ناوێکی زێوین لە خوارەوەی دۆڵەکە ببینی کە بەرەو دەشتایی دەڕۆیشت. لام وایە ئەو یاد داشتانەی ئەو دەم لە بارەی ئەم گوندەی کوردی نووسیومن، ئێستاش لە بارەی زۆر لە گوندە کورد نشینەکانەوە راستە.

لیباسی گوندییەکان و ساختمانی خانوەکانیان بوو بە هۆی ئەوە کە هەست بکەم لە(شانگری)دام. پیاوەکانیان پێچێکی گەورەی رەنگاو رەنگیان لە سەرە. ریشوی زۆر باریک بە سەر ناو چاویاندا هاتۆتە خوار. سوخمەیەکیان لە بەر دایە کە راست و چەپ فیشەکدانیان بە سەر دا هێناوە. قاوغی فیشەکەکان لە بەر تیشکی خۆرە تاو دەدرەوشێن. پشتێندی درێژ و پان کە لە چەند مەتر پارچەی رەنگاو رەنگ ساز کراوە، لە پشتیان دەهاڵێنن و پانتۆڵی فرەوان و قاوەیی رەنگیان رادەگرێ. ئەو پشتێندە جێگای گیرفانیش دەگرێ. پیاوەکان زۆربەیان خەنجەری چەماوە وکیسە قایشی تایبەتی پارە ویا توتن و قەننەی درێژ دەبەر پشتیان رادەکەن. قەننەی گڵی سوور کراوەوە بە لێویانەوەیە و مژی لێ دەدەن.

ژنەکان لیباسیان بە چاو لە پیاوان کەمتر نیە. تەواوی چیا نشینەکان بە لەنجەو فیزەوە هەنگاو داوێن. لە کاتێکا بالایان راست و پتەو راگرتوە، گۆزەی ناو لە بان سەریان دادەنێن و دەڕۆن. سەر پێچی ئەوانیش رەنگی

www.kerimbisarani.com

ئاویە.

ژیانی گوندی یەکانی کورد ژیانێکی دژوارە. ئەوانەی خەریکی کشت وکاڵن دەبێ هەمیشە لە گەڵ زەوی وشک و بەردەڵان دەست بە کار بن. دەبێ لە ڕێبازی جۆگەلەی کەم ئاو کە لە چیا دیتە خوارێ ئاو بەند ساز بکەن. لە هەموو دڵۆپە ئاوێک بۆ ئاو دانی سپیندار وداری بەری و مەزرای چەڵتوک و توتن کە بەرهەمی گرنگی ئەو هەرێمەیە کەڵک وەر گرن. ئەوان بە ئاموری ئەستوری دار ناچارن لە پەنا خڕ و دۆڵان پارچە زەوی لێژ بۆ دێمە کار بکێڵن. لە زەوی ڕۆخی چۆمەکان کە بارانی زستانی تۆزێ نمی داوەتێ، گەنم و جۆ بچێنن.

ژیانی ئەوانی دیکە لە وەرزێرانیش سەختترە. مەبەستم کۆڵ نشینی گەڕۆکن کی ڕەشماڵ هەڵدەگرن و لە هاوینێ بە دوای مێگەلدا لە کانی و ئاوی سارد و لەوەڕگا دەگەڕێن. لە پایزیشدا لە ترسی بەفر و باران پەنا بۆ دۆڵ و خڕە قووڵەکان دەبەنەوە. ئێستا ئیتر زۆربەی ئەو گەڕۆکانە نیشتە جێکراون. ئەوانەی نووسۆومن دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی ١٩٤٥.

کوردەکان بە ئەسڵ ئێرانین و بەر لە دوو هەزار ساڵ لە سەر زەمینی ئێستایاندا ژیاون. هەر چەند ئەوەی لە نووسراوەکانی خەتی بزماری کەونارا لە بارەی کوردەکانەوە ئاماژەی بۆ کراوە جێگای باسە. بەڵام ڕەنگە جێگای گومان نەبێ کە ئەم کوردانە هەر هەمان (کوردۆخواهایی)ن کە سەردار و مێژوو نووسی یونانی (گزنفۆن) لە باردی پەلاماری کوشندەیان بۆ سەر هێزەکانی دە هەزار کەسی یونانی کاتی تێپەڕ بوونیان

بۆ لای دەریای ڕەش باسێکی درێژی هەیە.

ڕۆمی یەکانیش لە گیرو گرفت و بەرەنگاری ئەم ناوچەیە کە ئەو دەم (کوردەوان)یان پێگوتون لە نەماندا نەبوون. لە سەدەی حەوتەمی زایینی دانیشتوانی ئەم ناوچەیە مسلمان بوون. لە گەڵ تەواوی ئەو سیفەتانە بە درێژایی مێژووی ئەو قەومە تەنیا کوردێک بە ناوی (سەلاحەدین) توانی پاشایەتی دابمەزرێنێ. ئەوە هەر ئەو کەسەیە کە کوردەکانی ئەمڕۆ بە فیز و شانازیەوە وەک نەجاتدەری ئیسلام باسی دەکەن. هەر ئەو بوو کە شەڕ کەرە خاچپە رستەکانی لە بەیتولموقەددەس و بە گشتی لە ڕۆژ هەڵاتی نێوە ڕاست وەدەر نا. لە کتێبەکانی مێژوویی عەرەبی و فەرەنسیدا لە سەر ڕەشیدی و جوامێری ئەو چیرۆک نووسراون. هەر ئەو سیفەتانەی کە هێشتا بە سیفەتی هێندێ ڕێبەرانی کورد دادەنرێن.

سەدەی ١٣ ئەم سەر زەمینە بوو بە مەیدانی ململانی ئیمپراتورەکانی تورک و ئێرانی کە دوژمنی یەکتر بوون. تا لە ئاخرەکەیدا سولتان مرادی چوارەم و شا سەفی پاشای ئێران کوردستانیان لە نێو خۆدا بەشکرد. ئەو سنورانەیان دانا کە ئیمرۆش هەر هەن.

تا سەدەی رابردوو ناسیونالیزم بە واتای ئیمرۆ نەبوو. کوردەکانیش خۆیان بە نەتەوەی جیاواز نەدەزانی. لە دەیەی ١٨٣٠کاتێ کە یەکێ لە ڕێبەرانی کورد بە ناوی (بەدر خان) تورکی لە ناوچە کورد نشینەکان وەدەر نا و خۆی - هەر چەند بۆ ماوەیەکی کورتیش بێ - حکومەتی دامەزراند، ناسیۆنالیزمی کوردیش لە دایک بوو. بە درێژایی شەڕی ئێکەمی دنیا گریش(سەید تەهای شەمزینی) کە ڕێبەرێکی ئایینی بوو، ڕێگای

www.kerimbisani.com

بەدرخانی درێژە پێدا.*بەڵام راپەرینی کوردەکان لە جێگەرای ناسیونالیزمی کورد واتا تورکیا، بە شێوەی هەرە سەخت سەر کوت کرا. چونکە مەکتەبی پانتارکیزم کە مستەفا کەماڵ داینا بوو ئیتر جێگای بۆ خۆ دەر خستنی نەتەوەکانی دیکە نەدەهێشتەوە.

لە ئێران عەشیرەتەکانی کورد لە پەنا پاشاکانی قاجاردا ژیانی جۆرە سەر بەخۆییان درێژە پێدەدا. تا شەڕی یێکەمی دنیا گر واتا کاتێ کە بەشی سەرووی رۆژ ناوای ئێران بوو بە مەیدانی تاڵان وبڕۆی لەشکری رووس و تورک. کوردەکان لە هێندێ ناوچە لە بەر پەلاماری لەشکری رووس توشی زیان و وێرانی بوون. تا ئێران بوو بە خاوەنی رێبەرێکی تازە بە ناوی رەزا شا کە خەریک بوو وڵات بە شێوەی یەک ناوەندی بە رێوە بەرێ و حکومەتی ناوچەیی و خانخانی و سەرۆک عەشیرەتی کۆتایی پێ بێنێ. شەخسی سمکۆ رێبەری قەومی کورد لە سەرووی لیستەیەک بوو کە رەزا شا بۆ لەناو بردنی باسکی هەڵماڵیبوو. ساڵی ١٩٢٢ لەشکری ئێران بارەگای سمکۆی پەلامار دا و ناچاری کرد لە وڵات دەر کەوێ. ئەو لە ئێران رایکرد و بە سلامەتی دەرکەوت. بەڵام ساڵی ١٩٣٠ وەک نەحمەقان داوەتی گەڕانەوەی قەبوڵ کرد و هاتەوە ئێران. گەڕانەوە و کوشتنی یەک بوو.

زۆری دیکە لە سەرۆکانی کورد چارە نووسی سمکۆیان هەبوو. هێندێ لەو رێبەرانە لە وڵات رایان کرد.هێندێکی دیکە بە فەرمانی رەزاشا کوژران.هێندێ لە خۆشبەختیان لە تاران نیشتە جێ کران.ساڵی ١٩٢٥ تەواوی کوردستان کەوتە ژێر دەسەڵاتی حکومەتی ناوەندی. دەوڵەت لە

www.kerimhisami.com

گەڵ بڵاو کردنی دەستەی چەکداری تایفەکان، عێلە گەڕۆکەکانی مەجبور کرد کە نیشتە جێ بن.

بەڵام لە عیراق وەزعی ٦٥٠ هەزار کوردی ناوچەی سەرووی رۆژ هەڵاتی ئەم وڵاتە لە گەڵ وەزعی کوردەکانی ئێران فەرقی هەبوو. سالی ١٩٣٢ کاتێ کە عیراق وەک وڵاتێکی سەر بەخۆ بە رەسمی ناسرا و بوو بە ئەندامی (کۆمەڵی نەتەوەکان) لە بەیاننامەیەکدا بۆ شورای کۆمەڵ بەڵێنی دا کە زمانی کوردی وەک زمانی برەو لە ناوچەی کوردی بە رەسمی بناسێ و مەئمورەکانی کورد و یا کورد زمان لەم ناوچەیەدا خزمەت بکەن. هەر چەند عیراقیەکان بەڵێنی خۆیان بردە سەر، بەڵام دیسان کوردەکان رازی نەبوون. ئەوان ئیدیعایان دەکرد - دیارە تا رادەیێکیش هەقیان بوو - دەوڵەتی عیراق لە گەڵ کوردەکان فەرق و جیاوازی دادەنێ بە تایبەت لە دانانی قوتابخانە و خۆشکردنی جادەکان و ئیمکاناتی دەرمانی و یارمەتی کشت وکاڵی و... بە تایبەت لە بارەی بەرهەمی گرنگی کشت وکاڵ واتە توتن ئیعتیرازیان هەبوو چونکە مەجبور بوون، ئەم بەرهەمە بە دەوڵەت بفرۆشن و قازانجی سەرەکی ئەم بەرهەمە دەچوە گیرفانی بەرهەمهێنەرانی سیغار لە بەغدا و شارەکانی دیکە.

ئەم نارەزاییە وردە وردە وەک شۆرش و راپەرینی جیاواز خۆی دەنواند.هەوەڵین رێبەری کورد کە شۆرشی دەست پێکرد شێخ مەحمود ناوێک بوو لە رێبەرانی ئایینی و خەڵکی سولەیمانی. سولەیمانی کەوتۆتە سەرووی رۆژ هەڵاتی عیراق و ناوچەیەکی بە پیت وبەرەکەتە وشوێنی بەرهەمهێنانی توتنە. پاش ئەوەی ئینگلیز شێخ مەحمودی وەک

فەرمانداری ناوچە دیاری کرد دیسان رازی نەبوو. وردە وردە خۆی ناو نا ڕێبەری کوردستان.

ساڵی ١٩٣٢ئینگلیزەکان لە حکومەت وەلایان نا و ئەویش رایکرد بۆ ئێران. بەڵام پاشان عافو کراو ڕێگایان دا بێتەوە عیراق بەو مەرجەی کە لەگوندی خۆی دانیشێ و خەریکی کشتو کاڵ بێ و دەست لە سیاسەت وەر نەدا. شێخ قەبوڵی کرد و تا کۆتایی تەمەنی بەڵێنی خۆی بردە سەر. هەر وەک شێوەی کوردانە، کوردەکانی دانیشتوی ناوچە شاخاویەکانی سەروی رۆژ هەڵاتی عیراق چاوە روان مانەوە تا شێخ مەحمود سەر کوت کرا، ئەو دەم دەستەیەکی دیکە شۆرشیان دەست پەکرد. ریبەرایەتی راپیرینی ئەمجار شیخ ئەحمەدی سەرۆکی عێلی پچوکی بارزان بوو. ئەو ڕێبەری ئایینی بوو کە تایفەی خورافاتی بروایان پێبوو. گوێ ڕایەڵی بوون. هێزەکانی ئینگلیزی کە بە گوێرەی ئیجازەی کۆمەڵی نەتەوەکان دوای شەری یێکەمی دنیا گر لە عیراق جێگیر ببوون، بارزانیەکانیان سەر کوت کرد و ئاخرەکەی برای گەنج و بە توانای شێخ ئەحمەد (مەلا مستەفا) بوو بە ڕێبەر. هەر تک برا لە گەڵ پێرەوە وەفادارەکانیان بۆ خوارووی عیراق دوور خرانەوە. ئاخرەکەی ساڵی ١٩٣٦ ڕێگایان پێدرا بگەڕێنەوە کوردستان بەو مەرجەی لە سولەیمانی دابنیشن.

****

رۆژی ٢٥ی مانگی ئوتی ١٩٤١ لە گەڵ پەلاماری هێزەکانی رووس و ئینگلیز بۆ ئێران، رووسەکان لە سەرووی رۆژئاوای ئێران جێگیر بوون و

تەنیا شاری ورمێ یان خستە ژێر کۆنترۆڵ. دەسەلاتی هێزەکانی ئینگلیزیش لە سنە تێ نەپەری. بەم چەشنە لە نێوانی دوو ناوچەی ژێر کۆنترۆڵی رووس و ئینگلیز دا، سەر زەمینێکی ئازاد کراو لە دەورو بەری چیاکانی نێوان عیراق و ئێران مایەوە کە بوو بە مەیدانی هێز و دەسەلات نیشاندانی کوردەکان. هەر چەندە پۆلیسی ئێران لە شار و گوندەکانی ئەو ناوچەیەدا مابوونەوە، بەلام کوردەکان بە کەلک وەر گرتن لە تواناو دەسەلاتی خۆیان هیزی خۆیان زیاد کرد وورده ورده لە دەورو بەری شاری مەهاباد لە ناوچەیەکی لە چاو پان و بەرین، حکومەتێکی سەر بەخۆیان دامەزراند.

مەهاباد لە ئەسلدا ناوی (ساپلاخ) بوە کە وادیارە وشەی تورکی یە و بە مانا (کانی سارده). راست مانای (COLD SPRIN)ی هەیە. ئەو شوێنەی سەر دەمی زارۆکی من لەوێ تێپەریوە. رەزاشا ناوی ئەو شارەی کردە مەهاباد. مەهاباد مانای شاری (ماد)ە کانە. لە سەر بنچینەی گریمانیی (مادی) بوونی بنە چەکەی کوردان لەم ناوە دراوە بەم شارە.

دانیشتوانی مەهاباد نیزیک بە تەواو لە رەگەزی کورد بوون.لە کاتێکا ڤانیشتوانی شارەکانی دیکەی دەورو بەری گۆلی ورمێ تورکی ئازەربایجانی بوون. دانیشتوانی مەهاباد تاقمێک بوون کە وازیان لە گەرۆکی هینا بوو روویان کرد بوە شار. کەسایەتی بەر چاوی هەمو جەماعەتە (قازی محەممەد)بوو لە بنە مالەیەکی ئایینی.

قازی لە سەرەتاوە دەرسی ئایینی خوێند بوو. بەلام بابی لە بۆ

قەزاوەتی شەرعی پەروەردەی کرد بوو، کتێبخانەیەکی بە میرات بۆ بەجێ هێشتبوو کتێبی بە حەوت زمانان تێدا بوو. قازی بە کەلک وەر گرتن لەو کتێبجانەیە زانیاری خۆی لە بوارەکانی دیکە دا پەرە پێدا بوو. بەم بونەوە لە هەوەڵین ساڵەکانی چلەی ژیانی جگە لە پایەی قەزاوەتی شەرعی لە سایەی بیری پوختە و کەسایەتی بە توانای لە شاردا هەڵکەوتێکی شازی هەبوو.

لە کۆتایی ساڵی ١٩٤١ سۆڤیێتیەکان بە داوەت کردنی ٣٠ کەس لە کوردەکان بۆ باکۆ حەز و مەیلی خۆیان بە مەسەلەی کورد ئاشکرا کرد. نیزیکەی هەموو بانگ کراوەکان سەروک عیل و عەشیرەت بوون. قازی محەمەدیش بە نوێنەرایەتی شاری مەهاباد لە گەڵ ئەم کەسانە بوو. دەستەی داوەتکراو دوای سەردانی کارخانە و مەزراکان چونە لای (جەعفەر باغر یۆف) سەرۆک وەزیری کۆماری سۆسیالیستی ئازەربایجان. باغر یۆف هەر چەند باسی دۆستایەتی سۆفیێت و نەتەوەکانی پچوک و برایەتی کورد و ئازەربایجانی کرد، بەڵام لە بارەی ئاڵو گۆری سیاسی ناوچە تەنیا بە ئاماژەی نادیار بەسیکرد. دوای گەرانەوەی ئەم هەیئەتە رووسەکان نە چونەوە سەردانی کوردستان. رەنگە لە بەر ئەوەش بوو بێ کە هەموو بیر و کاریان زیاتر بە لای پەلاماردەرانی ئەڵمانی دابوو کە لە دەروازەی قەفقاز وە نیزیک کەوتبوون.

رەنگە ئەو چاو پێکەوتنە کوردەکانی بۆ تێکۆشانی پتری ناسیونالیستی بزواند بێ. لە سیپتامبری ساڵی ١٩٤٢ هێندێ لە هاو شاریانی مەهاباد چاویان بە سەرهەنگێکی ئەرتەشی عیراق کەوت بە ناوی

میر حاج. میر حاج نوێنەری ڕێکخراوێکی ناسیونالیستی کورد بوو بە ناوی هیوا کە تازە لە عیراق دامەزرا بوو. دوای هەو چاو پێکەوتنە کوردەکانی دانیشتوی ئێران بڕیاریان دا حیزبی ناسیونالیستی خۆیان دابمەزرێنن. ئاخرەکەی (کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستانیان) دامەزراند. وردە وردە ژمارەی ئەندامان و نفوزی لە نێو کوردەکانی ناوچەدا زیادی کرد.

لە مانگی مای سالی ۱۹٤۳ دەستەیەکی ناسیونالیستی کورد توانی پاسگەی پۆلیسی مەهاباد، واتە ئاخرین پێگەی دەسەلاتی دەولەتی ناوەندی لە مەهاباد تێک بروخێنێ.

لە ئاخری سالی ۱۹٤٤ قازی محەمەد ەوانی بە یارمەتی برای گەنجتری ئەبولقاسمی سەدری قازی کە نوێنەری پارلمان بوو، لە گەڵ محەمەد حوسێنی سەیفی قازی ئامۆزای کە ئەفسەری پێشووی ژاندارمە بوو، کۆنترۆلی کۆمەلە بگرێتە دەست.

سەر هەڵدانی ناسیونالیزمی کورد لە ئێران، لە عیراقیش بێ تەئسیر نە بوو. سالی ۱۹٤۳ مەلا مستەفا لە گەڵ هێندێ لە لایەنگرانی لە سولەیمانی -شوێنی نیشتە جێکردنی نیجباری- رایکرد و چووە بارزان. کەمێک دوای گەیشتنەوەی لە گەڵ کار بەدەستانی ناوچە کێشە دەست پێکرا. لە مانگی ئوکتۆبر دا هێزی مەلا مستەفا لە ۲۰۰ کەس تێ نەدەپەڕی. لەشەڕێکدا لە گەڵ پۆلیس سەر کەوت. پاش مانگێک واتە کاتێ ژمارەی لایەنگرانی زیادی کرد، مەلا مستەفا بریگادێکی ئەرتەشی تێک شکاند.

لەم قۆناخە دا بالیوزی ئینگلیز (کینا هان کورن والئس) خۆی لە وەزع

هەڵقوتاند. ئەو لە سەرەتا دەورانی سەر پەرشتی ئینگلستان لە عیراق، واتا لە دەیەی ١٩٢٠ نیزیکترین راوێژ کاری مەلیک فەیسەل بوو. لە کاروباری سیاسی عیراقدا خاوەنی بیر وئەزمون بوو. لە وتو وێژ لە گەڵ شێخ مەحمود دا نەخشێکی بەر چاوی لە سولەیمانی یاری کرد بوو. لە رەوەندی ئەم وتو وێژانەدا ئەزمونێکی وەدەست هێنا بوو، وادیار بوو سەبارەت بە مەسەلەی کورد سەمپاتیەکی هەبوو. هەستی بە جۆرە هاو دەردیەک دەکرد. لەم قۆناخە دا ئەو لەسەر ئەو باوەڕە بوو کە لێ نەهاتویی سەرۆکەکانی عیراق بۆتە هۆی سەر هەڵدانی مەسەلەی مەلا مستەفا و پێویستە کوردەکان لە دەوڵەتی عیراقدا بەشدار بن.

ئاخری ساڵی ١٩٤٣ نوری سەعید ی سەرۆک وەزیر لە کابینەی خۆیدا کوردێکی کردە وەزیر، بێ ئەوەی وەزارەتخانەی پێ بسپێرێ.هەر ئەم وەزیرە کوردە وای کرد کە مەلا مستەفا ١٩٤٤ سەری بەغدا بدا.بەڵام نە چاو پێکەوتنی بەغدا و نەسەفەری نوری سەعید بۆ کوردستان فایدەیەکیان نەبوو. مەسەلەی لێ خۆشبونی راپەریوەکان، بە تاییەت ئەو مەئمورە ئەرتەشی و مەدەنیانەی کە رەگەل مەلا مستەفا کەوتبون، سەری نەگرت. نوری سەعید کە لە دۆزینەوەی رێگا چارە نا هونێد بوو ،جارێ لە دەوڵەت کشایەوە. بە دوای ئەم مەسەلانەدا شەڕ وە ستانێکی لەرزۆک لە نێو ان کوردەکان و دەوڵەتی عیراقدا بەر قەرار بوو. لەم دەورەیە دابوو کە من گەیشتمە بەغدا ١٩٤٤

لە بەغدا هەوڵم دا لەبارەی بارودۆخی کوردەکان ئاگاداری وەدوست بێنم. لەم رێگایەدا لە گەڵ ناوەندی (زیدی ئیتیلاعاتی) عیراق پێوەندیم

پەیدا کرد و خۆشم لە ڕێگای تایبەتیەوە خەریکی لێکۆلینەوە بووم.
پیوەندی تایبەتی خۆم هێند کوردی دانیشتوی بەغدای دەگرتەوە. یەکێ لەو کوردانە بابا عەلی کوری شێخ مەحمودی بوو، پیاوێکی خۆش تیپ و کۆمەلایەتی. یەکی تر ناوی (پوشۆ) بوو. ناوی ئەسلی محەمەد سادق و کوری سەید تەها بوو. سەید تەها یەکێ لە دۆستە باشەکانی ژەنرال(فردینان فوش)بوو.کاتی لەدایک بوونی (پوشۆ) سەبارەت بە دۆستایەتی لە گەل ژەنرال کورەکەی بە ناوی ئەو کرد بوو. کە لە زاری کوردی دا کرا بوە پوش و دوایەش پوشۆ.

پوشۆ کەسایەتێکی وریا و شادی هەبوو. من هەمو رۆژێ لە هوتێل ریجنت دەمبینی. کراسێکی سپی و پانتۆلێکی گوشادی لە بەر دەکرد و شالێکی لە پشتێ دەهالاند وکلاوێکی وەک لبادی لە سەر دەنا، پارچەیەکی وەک مێەزەریشی لە دەورەی دەهالاند. ئەو لە ئاست عەرەبان بێزاری دەر دەبری و لە گەل مەلا مستەفا و کوردە ناسیونالیستەکانی دانیشتوی ئێرانیش لە پێوەندی دابوو. خزم و قەومی لە ئێرانێ دوژیان.

سێ یەمین کەسی پێوەندیم لە گەل پەیدا کرد بوو(ژەنرال بەهائەدین نوری) نایب سەرۆکی پێشوی ستادی ئەرتەشی عیراق بوو. دوو حەوتو دوا ی گەیشتنم چاوم پێی کەوت. ئەو زەلامێکی بە سام بوو. ورگێکی زەلام و سمێلێکی شۆر. بە دوایی لە فەرمانداری سولەیمانی وەلا نرا بوو. دوکتور هۆف منی بردە لای ژەنرال نوری. خۆشی بۆ هاروژاندنی نوری دەستی پێکرد کە زمانی کوردی هیچ نیە تێکەلێکە لە زار و لە هجەی جۆر بە جۆر.

www.kermnisami.com

نوری لێی وەدەنگ هات و گوتی: (هیچ وانیه.زمانی کوردی زمانێکی سەر بە خۆیە) ئەو هێندێ رەسمی مندالی هەژار و شڕۆلی نیشانداین. رەسمەکان هی پێشوو بوون و پاشان دەولەت لیباسی دابوونێ. ئەو دەیگوت: ژنێکی دیوە کە هیچچی نەبوە بیکاتە بەر و کاتێ ویستویە بچێیە دەر، بڕەی لە خۆ وەر پێچاوە. هەر وەها بۆی روون کردینەوە کە چۆن بۆ هاندانی دەولەتی ناوەندی بۆ دانانی بودجەیەک بۆ باشکردنی وەزعی گوندێکی دوور دەست و فەقیر هیلاک بوە و نەتیجە ی وەر نەگرتوە.

دوای سالێک لە ئوکتۆبری ١٩٤٥ لە گەل ئەفسەری پێوەندارم چومە ناوچەی سولەیمانی و لە نیزیکەوە چاوم پێکەوت. ئەفسەری پێوەنداری ناوچە(جیمز شوتر) یەک لە ئەفسەرانی سیاسی گەنج بوو. کوردەکان خۆشیان دەویست. ئەو لە کەرکوک رەگەل من کەوت و بڕیار بوو ماوەی سێ سەعات لە کەرکوکەوە تا سولەیمانی بە ترومبیل بڕۆین.

ئێمە لە رێگای کەلێکەوە گەیشتینە چیاکانی کوردستان. پاشان لە دەربەندی بازیان کە دۆلێکی قوولی نێوان بوو تێپەڕین. شوتر بناخەی ئەو حەسارانەی نیشاندام کە سالی ١٩١٩ شێخ مەحمود بۆ بەرگری لە لەشکری ئینگلیز دروستی کرد بوون.(دیارە بە ئاوات نە گەیشتبوو)

پاشان گەیشتینە مەزرای سەوزی توتن. تازە گەلا توتنیان لە دەرەوەی خانوەکانیان هەلاوەسیبووتا وشک بن. کاتێ گەیشتینە سولەیمانی لە مالی (شۆتر) چەند ریش سپی کورد هاتنە لامان و لە بارەی بارودۆخی ناوچە گەلێک قسەی سیاسیان پێکوتین.

بەر لە هەموو شت دەنگۆیان بە مەسەلەی بەهائەدین دەستپێکرد. ئەوانیش پشتی قسەکانی بەهائەدینیان دەگرت و دەیانگوت: فەرماندارێکی تێکۆشەر و لێهاتوو بوو. پیلانگێرانی بەغدا لەسەر کاریان لابردوە. شۆتر و میوانەکانی فەرمانداری تابەیان بە مەئموورێکی باش نەدەزانی. دەیانگوت: رەفتاری ئەو مەئموورانە ساڵی ١٩٤٣ بۆتە هۆی ڕاکردنی مەلا مستەفا.

لە گەڕانی نێو شار و بازاری سولەیمانی کەوتمە ژێر تەئسیری ڕوالەتی جوانی کوردان. زۆربەیان ریشیان هەبوو. شتێکی لە بەغدا بە جارێ ون ببوو. لیباسی جوانیان لە بەر دابوو. ئەوە لە هەموو شت زیاتر کاری لە من کرد قوتابخانەیەکی پچوک بوو لە نێو بازار کە ریش چەرموکێکی رێز دار خوێندنی بۆستانی سەعدی شاعیری فارسی زمانی فێری منداڵانی ٩ ساڵە دەکرد. پاشان تێگەیشتم کە زمانی کولتوریی کوردەکانی عیراقیش وەک کوردەکانی ئێران فارسی یە. رەنگە ئەم نمونەیە بەس بێ بۆ ئەم بیروڕایە کە ئەدەبیات و تەنانەت زمانی فارسی سەر دەمێک زمانی لاتینی مسوڵمانانی ڕوژ هەڵات بوە. مەیدانیشی لە ئەستەمبولەوە تا بنگال درێژەی هەبوە. لە ڕێگادا توشی هێندێ کەسی عێلی (زاب) بووین هەموویان بە شێوەیەکێ شکۆ دار ئەسپ سوار بوو. سەر دەستەی سواران شاڵێکی کەسکی لە سەری هاڵاند بوو. ئەوانە لە مەککەی دەهاتنەوە.

ڕۆژی دوایی پاش تێپەڕ بوون بە نێو سولەیمانیدا لە سەر ڕێگای گەڕانەوە بۆ کەرکوک لە مەزرای دۆستی قەدیمی بەغدام - بابا عەلی کوری شێخ مەحمود - لاماندا لە شێوێکی جوان کە گەنم و توتنیان لێ چاند بوو، بە

www.kerimbisani.com

چیای داپۆشراو بە دارستان و داری بەری گەمارۆ درا بوو نانمان خوارد.
دوای نانخواردن کوردەکان بە گشتی بە خزمەتکارانیشەوە نومایشی تفەنگ هاویشتنیان ساز کرد. لە دووردوە سکەی پچوکیان بۆ نیشانە دادەکرد.بوتلّیان لە ئەدیو دادەنا دیارە قسەی سیاسیش دەکران. بابا عەلی و دۆستەکانی دەیان گوت: تەنیا ئەوەیان لی دەولەت دەویّ کە لە گەلّ کوردان فەرق و جیاوازی دانەنیّ. بابا عەلی دەیگوت : ئێمە بە بیّ پشتیوانی هێزێکی گەورە هیچمان بۆ ناکریّ. یەبیعی بوو کە من و شوتر نیگەران بین کە وا پشتیوان دیّ وەدیار بکەویّ. چونکە لە سەر ڕێگا تووشی کوردان دەبووین کاتیّ لە بارەی رووسانەوە پرسیارمان لیّ دەکردن دەیانگوت: هەر کەس یارمەتیمان بدا قەبولّی دەکەین.

هەولّ و تەقەلام بۆ نیزیک بوونەوە لە ناوچەی شەڕ لە سنوری سەرووی رۆژ هەلاّت ناکام ما. بەلاّم لە سەفەرێکی دیکەدا توانیم ئەم ناوچەیە کە ناوەندەکەی (رەواندز) بوو ، بە تەواوی ببینم. ئەو سەفەرە لە هەولێرەوە دەست پێکرا. هەولێر شارێکی تورکمان نشینە لە نێو گوندی کورد نشیندا گەمارۆ دراوە. هەر ئەو جێگەیە کە ئەسکەندەر لە شەڕ لە گەلّ داریوشی پاشای ئێراندا شکا. سەعید قەزازی فەرمانداری کوردی ئەو شارە تەئسیری لە من کرد. ئەو رک و راست هەستی خۆی دەر بری. بۆ نمونی جارێکیان گوتی: (مەسەلەیەکی کوردی هەیە کە لە هەموو شت زیاتر لە دوو شت بێزارین. نە شیری وشتر نە دیداری عەرەب.)

لە کاتێکا لە هەولێرەوە بە نێو زنجیرە کێوەکاندا تێدەپەڕین، لە گرد و تەپکی رووت و رەقەنەوە گەیشتینە شیو ودۆلّی سەر سەوز و پڕ لە

گولاڵەی زەرد و سور و پاشان چیای ڕژد و هەڵەموت و داپۆشراو بە بەفر. مەزرا و باغات و لەوەڕگا لە بەرزاییەکان پڕ لە کورد بوون. ئەو کوردانەی کە پشتێندە ڕەنگ والاکانیان لیباسە کانی جوان کرد بوو. ئەوان پتر گۆچانی شوانیان بە دەستەوە بوو. بە گشتی تفەنگی لە سەر پێ یان دەشانیدا بوو. ئەو تفەنگانەی کە هێندێ جار بۆ راوی ئەو تۆ بەکار دەبران کە زۆر لە بزنە کێوی وشت و ڕەوەک گرنگتر بوو.

لە گەڵی ڕەواندز لە پەنا تاڤگەیەک فراوینمان خوارد. پاشان لە ڕێگای دەشتە دیانەوە گەیشتینە گوندی جوانی دیانە کە زۆربەی دانیشتوانی ئاسۆری بوون تا شەو لەوێ سەر بنێینەوە. ڕۆژی دوایی بۆ لای سنوری ئێران چوین لە دۆڵی بەر سیرین تێپەڕین ولە جادەیێکی بەرز کە سنوری دیاری دەکرد چاومان بە دوو کوردی سوار کەوت بێ ئەوەی گوێ بدەنە ئەو دیو سنوریان دەپەڕاند و دەنگیشیان دەگەیشتە ئەو بەری دۆڵەکە. پاشان بە ڕێگایەکی دیکەدا گەڕاینەوە تا سەری ماڵی پوشۆ بدەین کە لە بەغدا گەرابۆوە. لە گەڵ برا و خزمانی کە قەد و بالایان وەک فوتبالیستان دەچوو، نانمان خوارد. یەک لەوان بە ناوی دینۆ پتر لە لای مەلا مستەفا دەبوو. ئەویتریان کە تۆزێ کزتر بوو ڕاست وە دۆستی دەورانی (کەمپ ریچی) من، واتە (ستوان دیک والترز) دەچوو. زۆر لە کوردەکان لە ئورووپاییان دەکەن. هێندێکیان بۆ سپیەتی و بۆری وەک ئەسکەندیناویان دەچن.

پەیمانی لەرزۆکی نێوان مەلا مستەفاو دەوڵەت هەر لە سەرەتاوە پچڕابوو. لەم ناوەدا مەلا مستەفا هەوڵ دەدا کیژی سەرۆک عەشیرەتی

www.kerimhisami.com

رکەبەری خۆی واتە (زێباری) بخوازێ کە لە گەڵ بارزانیان نێوانی نەبوو. تا بەم کارە هەڵکەوتی خوی قایم بکا. دیارە بەم کارە نەختێ لە خۆ بایی بوو. لەوانەیە رووداوەکانی ئێرانی دراوسێشی بۆ ئەم هەنگاوە هاندەر بووبن. میر حاجی هاوکاری پێشتر تووشی رووداوەکانی ئێران ببوو. پەلاماری تازەی سۆڤیێت بۆ ئێران کە هاو کات لە گەڵ کۆتایی هاتنی شەڕی دووەم دەست پێکرا بوو، ئینگلیزەکانی دانیشتووی بەغدای نیگەران کرد بوو.

ئاخری فێوریەی ١٩٤٥ (کورنوالیس)ی بالیوز جێگای خۆی دا بە (هیواستین هیور برد). ناو براو پێشتر لە عەرەبستانی سعودی خزمەتی کرد بوو. زیاتر لە ئەوەی پێش خۆی عیراقی لە رستەیەکی عەرەبی دا دەدیت. کەمێک دوای هاتنە سەر کاری ئەو راوێژ کارانی قەدیمی لە بواری مەسەلەی کورد دا جێگای خۆیان دا بە کەسانی تر. یەکیان لێهاتو ترین مەئمورەکانی قەدیمی ماژۆر (سی.جی.ئیدمۆندز) بوو. ماژۆر (ئار.اچ.دیچبورن) لە ئەفسەرانی قەدیمی دانیشتوی خوارووی عیراق هاتە جێی ئەو. راوێژ کارانی سیاسی سەرووش جێگای خۆیان دابە ئەفسەرانی گەنجی بێ تەجروبە و بێ هەستی هاو دەردی لە گەڵ کوردەکان. بالیوز خانە هەر وەها کومیتەی ناوەندی ئیتیلاعاتی عیراقی خستە ژێر فشار کە ئەفسەرانی پێوەندار ناوچە کە زۆریش لێهاتوو بوون بیانگۆرێ.

مەلا مستەفا کە هەمیشە لە گەڵ (ستێن هێور برد) لە پێوەندی دابوو، کاتێ وریا کەردوەیەکی لە لایەن بالیوزی تازەوە پێگەیشت(کە وەک عیراقیەکی باش و ئارام) رەفتار بکا، بێگومان سەری سوڕ ما.

مەلا مستەفا لە سنوری پانتایی عێلی خۆیدا حکومەتی سەر بەخۆی دانابوو. عیراقیەکان سەرەتای مانگی ئوتی ١٩٤٥ ویستیان پێگە شاخاویەکانی ئەو پەلامار بدەن. سەرۆکی هەیئەتی نیزامی بەریتانیا ژەنراڵ(دینتۆن) لە سەر ئەو باوەرە بوو کە ئەرتەشی عیراق بۆ ئەم پەلامارە ئامادەیی نیە. کاتێکی گوێیان نەدا بە قسەکانی کە دەیگوت ئەرتەشی عیراق توشی ئەو چارە نووسە دەبێ کە ساڵی ١٩٤٣ هاتە رێی، ئەو مەرکەزی فەرماندەیی خۆی لە هەولێر بە جێ هێشت و راوێژ کارەکانیشی لە لەشکری ئامادە بە شەڕی عیراق هێنا دەرێ.

لە گەڵ هەمووی ئەوانە ، عیراقیەکان بە ئاژین(ئیجرا) کردنی نەخشەی پەلاماری خۆیان، سەر بەخۆیی کردەوەیان لە ئینگلیز نیشاندا. رۆژی چواری سپتامبر ستونێکی ئەرتەش لە ئاکرەوە، ستونێکیش لە رەواندزەوە، ژاندارمەش لە ئامێدیەوە کەوتنە رێ.

لە جادەیەک کە دەگەیشتە بارزان یەکیان گرتەوە.

هەر وەک ژەنراڵ (رنتۆن) پێش بینی کرد بوو، هەر سێک ستون بە دەستی هێزی پچوکی کورد شکان. هێزێکی کە لە ١٥٠٠ کەس زیاتر نەبوو. عیراقیەکان نیزیکەی هەزار کەسیان لێ کوژرا. لە وەرزی زستاندا باسی شەڕ وەستان دەبیسرا.

هەر چۆنێک بێ ئینگلیزەکان و رەنگە مەلا مستەفاش هەر چەندە لاوازی ئەرتەشی عیراقیان بە بابەتی هەڵسەنگاند بوو، بەڵام لێهاتویی سیاسی عیراقیان بە کەم گرتبوو. (مستەفا العمری) وەزیری نێو خۆی عیراق بۆ وتو وێژ لە گەڵ عەشیرەتەکان چوە سەرووی عیراق و بە دانی

بەرتیلی زیرەکانە و بە هەرەشە و هاندان توانی گرنگترین ڕێبەرانی کورد بە خەزوری مەلا مستەفا ڕێبەری تایفەی زێباریشەوە لە ریزی هاو کارەکانی مەلا مستەفا دابڕێ. لە ماوەی دوو حەوتوودا ڕێبەرانی عێلەکانی دیکەش رەگەڵ زێباریەکان کەوتن و وەک هێزی پەلامار دەری لەشکری عیراق مەلا مستەفایان لە مەتەرێزە شاخاویەکان وەدەر نا.

ڕۆژی حەوتی ئوکتۆبر لەشکری دەوڵەتی بارزانی گرتبوو. مەلا مستەفا لە گەڵ زۆر لە هاو خەباتیانی بەکار و لێهاتووی بە خاو وخێزانەوە لە سنور پەڕینەوەو گەیشتنە خاکی ئێران.(مەبەستی کوردستانی ئێرانە . و)

لە ئێران ژەنرالێکی سۆڤیێتی بە ناوی (لیوبۆف) بە مەلا مستەفای گوت: لە مەهاباد خۆی بە قازی محەممەد بناسێنێ و پیاوەکانیشی بخاتە بەر دەستی قازی. بەم کارە تێکۆشانی کوردەکانی عیراق بۆ ماوەیەک ڕاوەستا و ناوەندی تێکۆشان بۆ ئێران گوێزرایەوە.

لە مانگی مارسی ١٩٤٦ کاتێ کە چوومە ئێران زانیم لە دەفتەری وابەستەگی نیزامی دا بووم بە کارناسی مەسەلەی کورد. دەوڵەتی ئێران ڕێگای چاپ و بلاو کردنەوەی ڕۆژنامەیەکی بە زمانی فارسی دابوو بە ناوی (کوهستان) دوکتور سمایلی ئەردەڵان یەکێ لە بنەماڵەی ناسراوی ئەردەلانیەکان کە بنە چەکەیان لە ناوچەی کرماشان بوو بە ڕێوەی دەبرد. لە کوهستاندا نووسەرێکی نە ناسراو زنجیرە وتارێکی دەنووسی بە ناوی (نهێنی یەکانی بارزان) کە ڕوونکردنەوەی حاڵ و رابردووی ڕاپەڕینی مەلا مستەفا بوو. لەم ڕۆژنامەیەدا هەر وەها زنجیرە وتارێکی دیکە چاپ دەکرا

لە ژێر ناوی(بەسەر هاتی ئارارات). نووسەری ئەم وتارە جگە لە (ئیحسان نوری) کە ئەو دەم لە تاران دەژیا، کەسیتر نە بوو. لە تاران لە گەڵ ئەو بوومە ئاشنا. ئەو تێکوشانی خۆی بۆ زیندوو کردنەوەی زمانی کوردی لە تورکیا بۆ روون کردمەوە. ئەو لە بتلیس هاتبوە دنیا سالی ١٩٢٤ وەک ئەفسەری لەشکری تورک فەرماندەی پۆلێکی ئەرتەش بوو. بەڵام لە بەر ئەوە نەیتوانی سەر کوتکردنی توند و تیژی کوردەکان لە لایەن حکومەتی تورکیاوە قەبوڵ بکا،لە نیزیک سنوری عیراق کوردەکانی بۆ شۆرش و راپەرین هاندا. راپەرین تێک شکا و شۆرشگێرەکان بۆ ئەو دیوی سنور هەلاتن. پاش چەند ساڵ نوری لە پێشدا لە عیراق و دوایە لە ئێرانەوە دەستەی پچوکی گریلای لە نێو خاکی تورکیا دا رێبەری دەکرد. سالی ١٩٢٨ رەگەڵ هێزی راپەرین کەوت کە لە ناوچەی ئارارات دژی تورک راپەڕیبوون.

رووسەکان سەبارەت بە راپەڕینی کوردان بۆچوونێکی باشیان نەبوو. یەک لەو هۆیانەی کە رووسەکان موافیقی نە بوون، پێوەندی کوردە ناسیونالیستەکان بوو لە گەڵ رێکخراوی (داشناک)ی ئەرمەنستانی شورەوی. هەر بەو دەلیلەش هێندێ لە هێزەکانی سنور داری شورەوی بۆ پشتیوانی لە تورک نێردرانە ئارارات. کاتێ سالی ١٩٣٠ رەزا شا لە پەیمانێک دا رێگای دا بە سەر بازانی تورک کە بۆ راو نانی شۆرشگێرانی کورد لە سنوریش بپەرنەوە، راپەرین سەر کوت کرا. ئیحسان نوری رایکرد بۆ ئێران. هەر چەند هێندێ لە راپەریوەکان تا سالی ١٩٣١ بەر بەرەکانیان درێژە پێدەدا.

لە تاران لە گەڵ دوو کوردی دیکە پێوەندیم گرت. ئەوان لە دوو قۆڵی دژ بە یەکتر بوون. یەک لە وان بە ناوی عەبدوڵاغای دێبۆکری نوێنەری پارلمانی ئێران و یەک لە رێبەرانی تایفەی دێبۆکری بوو کە لە خوارووی گۆلی ورمێ دەژین. زۆربەی ئەفرادی ئەم تایفەیە لایەنگری بزوتنەوەی مەهاباد بوون. عەبدوڵاغا سەبارەت بەم هەستە زۆر گرژ و نارەحەت بوو. لای وابوو کە ئەم رێگایە دەگاتە شۆرشی سۆسیالیستی ژێر دەسەڵاتی شورەوی. کەسێکی دیکە کە پێوەندیم لە گەڵی هەبوو، گەنجێک بوو بە ناوی (هاشمی شیرازی)خەڵکی مەهاباد کە بۆ فێر بوونی زمانی کوردی یارمەتی دەکردم. کاتێ لێم پرسی چۆنە فامیلی شیرازی یە واتە لە خەڵکی شیرازە کە لە گەڵ (موی بۆر و چاوی کاڵی وێنەدەچوو) گوتی : باوکی سەبارەت بە ئەڤینی توندی بە شیعری حافز و سەعدی، بە شیرازی ناسراوە.

شیرازی لایەنگری توندی قازی محه مەد بوو. لە گەڵ مەهاباد لە پێوەندی دا بوو. ئەو رێگای چونی منی بۆ ئەوێ خۆش کرد. ئەو هەر وەها بڕوای بە شۆرشی سۆسیالیستی هەبوو. چو بوە نێو حیزبی تودەوە. ئەو بیرو باوەرە بوو بە هۆی ئەوە کە ئاخرەکەی سەر لە زیندان وەدەر بنێ. هەر چەندە لە زینداندا وازی لە بیر و باوەڕی سۆسیالیستی هێنا. بەڵام دڵنیام قەت وازی لە ناسیونالیزمی کوردی نە هێناوە،

رۆژی ١٢ی ئەوریلی ١٩٤٦ کەمتر لە مانگێک بوو گەیشتبوومە تاران لە گەڵ ستادی ئەرتەشی ئێران وام رێکخست کە بچم لە سنە لە ناوچەی خوارووی کوردستان چاوم بە فەرماندەکانی ئەرتەشی ئێران بکەوێ.

www.kerimbisarani.com

فەرماندەی ئەویش هەمان ژەنراڵ (ئامانوڵا جیهانبانی) ناسراو بوو.
مەئموری ئەوە بوو کە لە نێو تایفە گەلی سەر بزێوی سنوری عیراق دەسەڵاتی حکومەتی ئێران مسۆگەر بکاتەوە. ئەم تایفە گەلە لە ژێر دەسەڵاتی حەمە رەشید ناوێکدا بوون کە بە سەر کردەی رێگران حیساب دەکرا.

ساڵی ١٩٢١کاتێ لەشکری رووس و ئینگلیز ئەرتەشی ئێرانیان لە وێ وەدەرنا بوو، ئەو لە سنور پەریبۆوە و هاتبوە خاکی ئێران و لە شاری بانە دانیشتبوو. شاری دراوسێی بانە، واتە سەردەشتیشی خستبوە ژێر دەسەڵاتی خۆیەوە. تا ساڵی ١٩٤٤ فەرمانداری غەیرە رەسمی ناوچە بوو. تا لە ئاخردا لەشکری ئێران گەرایەوە و هەر تک شاری ئەستاندنەوە. بەڵام تا هاتنی جیهانبانی نیوە راستی مارسی ١٩٤٦ ژانە سەری بۆ دەوڵەتی ئێران پێک دەهێنا. کاتێ چاو پێکەوتنی من سەربازانی ئێرانی هێشتا لە گەڵ کوردانی سەر بزێو لە کێشە دابوون.

شۆفیری من (قەرەپێتی ئەرمەنی) لە رادە بەدەر زەلامێکی بە کەلک بوو.ئەو تورکی ئازەری کە هەر تورکی پێدەگوترێ و زمانی هاو بەشی خەڵکی ناوچەی سەرووی رۆژ ئاوای ئێرانە، بە باشی دەزانی. زمانی رووسیشی دەزانی. جگە لەوە سەری لە سیاسەتیش دەر دەچوو. لە وتو وێژەکانیدا لە گەڵ خەڵکی ناوچە ئاگاداری پتری وەر دەگرت لە وەی کە من لە وتو وێژی رەسمیدا وەگیرم دەکەوت. ئەو دەم رۆژێکی تەواوی دەخایاند تا لە تارانەوە بگەنە کرماشان. کاتێ لە کرماشان تێپەڕین هەوا تاریک ببوو. باو کێژەڵوکەیەکی توندیش هەڵیکرد بوو. لە پڕ ترومبیلێکی

www.kelimhisami.com

نیزامی رایگرتین. سەرهەنگ دووەم و سەر جۆگەیەکی ئەمریکایی تێدا بوون. ئەوان بۆ شێو خواردن داوەتیان کردم. کاتێ گەیشتمە ماڵی سەرهەنگ بە سەر سوڕ مانەوە سەرهەنگم دی لە سەر پلیکانان بە بیجامەوە هاتۆتە پێشوازم و دەڵێ: کاپیتان راست وەرە سەرێ. لێرە باسی تەشریفات و تەعارف نیە. من دڵم بەوە خۆش کرد بوو کە لە وانەیە بتوانم ئاگاداری لە سەرهەنگ وەر بگرم، بەڵام هەوەندە سەر خۆش بوو بە زمانێ گیراو و لاڵە پەتە و جێگای گومانەوە لە منی پرسی: (بۆ چی دەتەوێ ئەوانە بزانی ؟)

بەیانی زوو دوای قاوڵتی خواردن ماڵاواییم کرد و بە رێگاییێکی خاکی دا بەرەو کوردستان - ئەم ناوە بە سنە دەگوترێ-. دیمەنێکی جوان بوو. بە تایبەت پاش باران رەنگی هاتبۆوە بەر، گاشە بەردی رووتی چیاکان دەشتی سەوزیان گەمارۆ دابوو. لە دوو شوێنی جادەش گەرۆک ئێمەیان راگرت و گۆرانیان بۆ گوتین. خەڵکی ئەم ناوچەیە لە باری رەگەزی یەوە کورد بوون. بەڵام بە پێچەوانەی کوردەکانی ناوچەی سەروو شیعە بوون و دیار بوو پتر لەوە لە گەڵ کەش و هەوای ئەوێ رێک کەوتبوون کە بتوانن لایەنگری لە ناسیونالیزمی کورد نیشان بدەن.

دوای نیوە رێ گەیشتینە سنە. چومە کێشکی فەرمانداری و کارتی خۆم بۆ ژەنراڵ جیهانبانی نارد. گورج بانگی کردم و بە خواردن و شەراب میوانداری کرد. بۆ بیستنی کورتەیەک لە عەمەلیاتی دژی عەشیرەتە راپەریوەکانی ناوچە شاخاویەکان منی بردە بارەگای فەرماندەریی خۆی. وا دەهاتە بەر چاو کە تا رادەیەک سەر کەوتوە و کۆنترۆڵی گوندە

www.kerimhusami.com

سەرەکیەکانی بانەو سەدەشتی لە بەر دەست دایە. هەر چەندە هێشتا کوردەکان لە چیاکانی دەور و بەر دەسورانەوە.

جیهانبانی کە لە ٦٠ ساڵ نیزیک دەبۆوە، کورتە بالایەک بوو بە بیچمێکەوە کە دەکرا بە روخساری شارستانیەت دابنرێ. چاویلکەی لە چاو دەکرد وموو‌ی سپی و پری هەبوون. لە تاران سەر بردەی ژیانیم خوێند بۆوە. دەمزانی لە تایفەی قاجارە، ئەو تایفەی کە پێش ئەم بنە ماڵەیە پاشایەتی ئێرانیان لە دەست دابوە. ئەو بە گەنجی بە گوێرەی دابی خۆیان ئامۆزای خۆی خواستبوو.

باوکی لە شەڕی یێکەمی دنیا گردا کاتی پەلاماری رووسان بۆ تەورێز ئیعدام کرا بوو. پاشان رووس بۆ دڵدانەوە کورەکەیان برد بوە مۆسکۆ لە مەدرەسەی تۆپخانەی ئەرتەشی پاشایەتی پێیان خوێند بوو. پاشان لە زانکۆی ستادی گشتی رووسیا وەریان گرتبوو. بەم پێیە رووسەکان چ پێش و چ لە دوای شۆرش بە هی خۆیان دەزانی. هەر چەند بە بڕوای رووسان سەبارەت بە (رەگەزی نزم) ئەوە یەکی نە دەگرتەوە. جیهانبانی لە گەرانەوەدا بۆ ئێران لە گەڵ کیژێکی خەڵکی رووسیا دەبێتە ئاشنا کە باوکی یەکێ لە مودیرانی ناوچەیی تێلگراف بوو. ساڵێک دوای ئەم ناسیاریە دەیهێنێ. خانمی ئەو کە ناوی (ئێلینا خانم) بوو لە کۆڕ و کۆمەڵی تاراندا ناسراو وسەر بە دەرەوە بوو. لە دۆستانی خانم (لوئیز دریفوس) ی خێزانی بالیوزی ئەمریکا بوو. بەلام کاتێ من لە وێ بووم ئەو لە یێکێتی سۆڤێتی بوو.

جیهانبانی لە کۆتایی شەری یەکەمی دنیا گردا بۆ ئێران گەرایەوە. بە

www.kerimkisani.com

دەرەجەی سەر گوردی چوە پۆلی تۆپخابەی بریگادی قازاخ کە لە ژێر فەرماندەیی رەزاخان دابوو. بەڵام رەزاخان قەت بڕوای پێ نەکرد. کاتێکی کودیتای کرد و جڵەوی حکومەتی گرتە دەست دوو ریژان جیهانبانی دوور لە پێتەخت راگرت تا دلنیا بێ نەخشێکی گرنگ لە کودیتادا یاری ناکا. پاشان جیهانبانی چوە مەدرەسەی نیزام لە پاریس و دوایە بۆ وەر گرتنی کارو باری سەرووی ئەرتەش هاتەوە ئێران گەیشتە پلەی پشکنێری گشتی سەرۆکی ستادی وەزارەتی بەر گری. بەڵام رەزا شا قەت خۆشی نەدەویست. رەنگە لە بەر ئەوەش بوو بێ کە مابەینی کۆمەڵایەتی نێوان جیهانبانی نەجیب زادە و فەرماندەیەکی دێهاتی کە ببوە شا زۆر قووڵ بوو،

جیهانبانی فەرانسەیی بێ لەهجە دە پەیڤی. چونکە خۆم لە گەڵی دوا بووم، دەمزانی. رەفتاری رەزا شا لە گەڵ جیهانبانی رەفتاری ئاغاو نۆکەران بوو. بە سوکی چاو لیدە کرد، ناوی خەراپی لێ نابوو. کاتی تورە بوون تێی هەڵدەدا.

ئاخرەکەی ساڵی ١٩٣٩ درۆنگی شا کاری خۆی کرد و جیهانبانی بە جارێ لە ئەرتەش دەر کرا. کاتێ کە من چاوم پێکەوت هێنابوویانەوە ئەرتەش و مانگێک بوو نارد بوویانە سنە تا لە مەرکەز دوور بێ و لە مەترسی پیلانگێرانی لە ئەماندا بن. لای رۆژ ئاوا روونکردنەوەکەی تەواو بوو. پاشان منی دا بە دەست ئەفسەرێکی ستادی خۆی بە پێیان بردمی بۆ شەقامەکانی شار و بۆ گۆرە پانێ گشتی کە پڕ بوون لە کورد بە لیباسی ناوچەیی. گوتی ئەوە مەیدانی (چبکەم)ە. بویە ئەم ناودیان لێ

ناوه کە خەڵک بێکارن دەڕۆن تا ئاخری شەقام و لە وێ دەوێستن، نازانن چبکەن بە لای راست دا برۆن یا بە لای چەپدا.

رۆژی دوایی بەیانی چوومەوە کن جیهانبانی و هاو کارەکانی. تا بە سواری ئەسپ سەرێکی پادگانی رۆژئاوای شار بدەین. ئەسپی من ئەسپێکی عەرەبی بوو. سەر کێش و ناارام. مەجبور بووم توند لغاوی بگرم وبە درێژایی ماوەی بەیانی هەلدەبەزی. ترسم هەبوو بمخات و ریسوا بم بە تایبەت لە پێش ئەو سەر بازانەی هاتبوونە پێشوازمان.

لەوێ سەربازان نومایشێکی شەڕیان بەرێوە برد. ئاوا بوو کە سوارە نیزام بو نیشاندانی عەمەلیات و پەیجوری چوونە تەپکەکانی سەرووی مەیدان و بە دوای ئەواندا ئێمە و سەربازیش هەرەکەمان کرد تا ئەو پەلامارەی لە سەقزەوە دێ تێکی بشکێنین. چیاکان بە شەبەقی ئەو ئاوێنانەی کە بە شێوەی قەدیم بۆ نیشاندان بە کار دەهاتن، رووناک ببوون.

جیهانبانی لە گەڵ ژێر دەستەکانی تەماشای مانۆری دەکرد. پاشان بەر لە گەرانەوەمان بۆ سنە لە دەور و بەر سورا‌ینەوە و شوینی هێزەکانمان تەماشا کرد. ئەسپەکەم تا کۆتایی دەستی لە سەر کێشی هەڵنەگرت. هەستم کرد جیهانبانی پێی ناخۆش نەبوو لە هەردم بدا و لە پێش چاوی سەر بازان بە ریسواییم ببینێ.

گومان لەوە دا نەبوو کە جیهانبانی دۆستی رووس و رووسیایە هەر چەندە لە گەڵ سیستمی حکومەتی سۆڤیێتی موافیق نەبوو. لەوانە بوو ئەمریکاشی خۆش گەردگ نەبێ. بەلام لە گەڵ من رەفتاری فرە دۆستانە بوو.بۆ چی ؟ نازانم. لەوانەیە زانینی زمانی فەرانسەیی و رابردووی نێو

ئەتەوەییم لە شێوە رەفتاری ئەودا تەئسیری بووبێ. دوای گەرانەوەدم بێ سنە ژەنراڵ چیرۆکی زۆری بۆ گێرامەوە لە چۆنیەتی شکاندنی سمکۆ لە نیوەی دەیەی ۱۹۲۰دا بە ۱۱هەزار سەر بازەوە بەرانبەر نیزیکەی ۱۰ هەزار کورد و تورک. ئەو دەیگوت سمکۆ نەیدەتوانی باوەر بکا کە لەشکری ئێرانە بەرەنگاری بوە. چونکە لە رابردودا سەربازانی ئێمە چالاکی باشیان نەبوو. بەڵام هەموو شت گۆرا بوو. لەشکری ئێمە لەشکریکی بە فیز و غەرە بوو.ئەو پەری هەول و تەقەلای دەدا کە ئەم چۆنیەتیە لە لەشکری ئێراندا زیندو کاتەوە. ئەوەش لە ناوچەیەک کە بە شێوەیەکی خەفەتاوی جێگای خاڵی دیار بوو.

www.kerimhisami.com

کۆماری کوردی مەهاباد

داستانی کۆماری کوردستانی ژێر چاوە دێری سۆڤێت لە مەهاباد فەسلێکی جێگای سەرنجە لە مێژوودا و من لە راستیدا تاقە چاودێری ئەمریکایی بووم لە مەیداندا. سۆڤیتیەکان دوای چاو پێکەوتنی رێبەرانی کورد سالی ١٩٤١ لە باکۆ ئەوەندە سەرنجی کوردەکانیای نەدەدا. چونکی گرفتاری مەسەلەی شەر بوون. بەڵام ئەو گرفتاریەش بە هیچ جۆر نە ببوە

هۆی ئەوە کە لەو سەر زەمینەی نێوان ناوچە داگیر کراوەکانی ئینگلیز و سۆڤێت دەست لە سەر دەست دابنێن و هیچ نەکەن. ئۆردوی سوور کە ئەو زەمان زەحمەت بوو بە ئۆردوی مۆتۆریزە دابنرێ هێشتا تا رادەیەکی زۆر بار و هاتو چۆی بە ئەسپ بوو. دەلالانی سۆڤێت زۆر جار بۆ ئەسپ کرین دەچوونە نێو کوردان.

یەکێ لەو ئەسپ کرانە بە ناوی عەبدولا یۆڤ جگە لە ئەسپ کرین وەک مەئموری نهێنی سۆڤێتی ئەرکی دیکەشی لە سەر شان بوو. ئەو لە دوکانی ئەرمەنیەکی ئارەق فرۆش لە گەلّ کوردێکی کە لە پەنای دانیشتبوو دەرگای ئاشنایەتی کرد بۆوە. ئەوەش بە هەلکەوت نەبوو کە ئەو کوردە یەکێ لە دامەزرێنەرانی رێکخراوی ناسیونالیستی کۆمەلە بوو. ئەوکوردەش مەئموری سۆڤیێتی بە رێبەرانی دیکەی کۆمەلە ناساند بوو. لەو دەمەوە کۆمەلە بە ناچاری کەوتە نێو جەغزی سۆڤیێتەوە. بە تایبەت دوای ئەوەی کە قازی محمد سالی ١٩٤٤ رێبەرایەتی کۆمەلەی گرتە دەست.

بێجگە لە دەلالانی ئەسپ کرین مەئمورێکی دیکەی کوردی خەلکی سۆڤێت بە ناوی کاپیتان (جەعفەر یۆڤ) یش هەبوو کە لیباسی کوردی دەبەر دەکرد و لە گەلّ تەواوی سەرۆک عەشیرەتانی کوردی ناوچەی سەروو پێوەندی بەر قەرار کرد بوو. ئەو تاقە مەئموری کوردی سۆڤیێتی بوو لە ناوچەدا. مەئمورەکانی دیکە هەموویان ئازەر بایجانی بوون وەک : هاشمۆڤ کونسولی سۆڤێت لە ورمێ و کاپیتان (ئوماز عەلی یۆڤ) ئەفسەری سیاسی سۆڤیێتی لە میاندواو. هەمووی ئەوانە لە گەلّ مەئموری بەرزی سۆڤێت لە تەورێز بە ناوی ژەنرالّ (سەلیم ئەتا کشی یۆڤ)

پێوەندیان هەبوو. ڕاپۆرتی کاری خۆیان بۆ ئەو دەناردەوە.

ئەتاکشی یۆف کە دەیویست بۆ ڕاپەراندنی گەلاڵە و نەخشەکانی سۆڤیێت لە ژێر ڕێبەرایەتی یەک لە کوردان ڕێکخراوێک دابمەزرێنێ، هێندێ لە سەرۆک عەشیرەتی بۆ پیادە کردنی نەخشی ڕێبەرایەتی لە بەر چاو گرتبوو کەسێکی شیاو و لێهاتووی نەدیتبۆوە. لە سەرەتای ساڵی ١٩٤٥بۆی دەر کەوت کە قازی محە ممەد ڕێبەری کۆمەڵە لێهاتوویی ڕاپەراندنی ئەم نەخشەیەی هەیە. لە ئاوریلی ساڵی ١٩٤٥ ڕێکخراوی تەبلیغاتی سۆڤیێت(خانوی ڤۆکس) لە ڕێو ڕەسمێکدا ئەنجومەنی کولتوری سۆڤیێت - کوردستانی لە مەهاباد دامەزراند. یەکێ لە بەرنامە سەرەکیەکانی ئەم ئەنجومەنە پێکهێنانی نومایشنامەیەکی ناسیونالیستی کوردی بوو. مەسەلەی سەرەکی ئەم نومایشە بریتی بوو لە پەلاماری سێ کەسە چەپەڵ و شەڕلاتان - واتە ئێران و عیراق و تورکیا - بۆ سەر زەمینی کوردستان و ئاخرەکەشی ڕزگاری دایکی نیشتمان بە دەستی کورەکانی. تەماشاچیەکان کە تا ئەو دەم ئەوەندە شارەزای نومایش و تیاترۆ نە بوون، بە قوولی کەوتبوونە ژێر تەئسیر و دوژمنانی کۆنیشی بە ئەسرین ڕشتن سەریان دەخستە سەر شانی یەکتر و سوێندیان دەخوارد کە تۆڵەی کوردستان دەستێننەوە.

بە دوای ئەوەدا زۆر جار مەئموری رووس لە مەهاباد دەر دەکەوتن. ڕۆژێک لە مانگی سپتامبر دا کاپیتان ئوماز عەلی یۆف هاتە مەهاباد و قازی محە ممەد و ڕێبەرانی دیکەی کوردی بۆ تەورێز داوەت کرد. لە تەورێز ڕێبەرانی دیکەی کوردیش ڕەگەڵ کەوتن و هەموویان بەرەو باکۆ بە

قەتار کەوتنە ڕێ. لە باکۆ پێیان گوتن پێشنیارەکانیان سەبارەت بە دوا ڕۆژی ناوچە بنووسن تا بدرێ بە (جەغفەر باغر یۆف) سەرەک وەزیری ئازەربایجانی سۆڤێتی. ئەوانیش هەر وەک چاوە ڕوان دەکرا پێشنیاری دامەزرانی دەوڵەتی سەر بەخۆی کوردیان بە یارمەتی سۆڤێت نیشاندا. لە دانیشتن و چاو پێکەوتندا لە گەڵ باغر یۆف، ناو براو بە ڕێبەرانی کوردی گوت: هەر چەندە سۆڤێت لایەنگری سەر بەخۆیی هەموو نەتەوەکانی جۆر بە جۆرە، بەڵام ئێستا ئەوان دەبێ لە پێناو پێکهێنانی دەوڵەتێکی خود موختاری (دێموکراتیک) کە هەموو ئازەربایجان بگرێتەوە هاو کاری بکەن. باغر یۆف حیزبی تودە وکۆمەڵەی کوردستانیشی بە کەم داناو پشتیوانی سۆڤێتی لە حیزبی تازە دامەزراوی دێموکراتی ئازەربائجان ڕاگەیاند. جەختیشی لە کوردەکان کرد ئەکەر بە شێوەی تاکتیکیش بێ ڕەگەڵ ئەم حیزبە کەون و لە ڕاپەڕینی گشتیدا بەشداری بکەن.

قازی محەممەد لە وەڵامی جەختی باغر یۆف دا لە سەر داوای خود موختاری کوردەکان پێی داگرت. باغر ئۆف بەڵێنی دا کە سۆڤێت لە خود نوختاری کوردەکان پشتیوانی دەکا. هەر وەها وەڵامی ئەرێی داوە بە داخوازی قازی لە مەڕ یارمەتی نیزامی. لە سەر دامەزرانی حیزبێکی دێموکراتی کوردستان ڕێک کەوتن.

قازی لە گەڕانەوەدا بۆ مەهاباد لە گەڵ مەسەلەی هاتنی مەلا مستەفا بەرەو ڕوو بوو کە سنوری پەڕاند بوو هاتبوە خاکی ئێرانێ. لە هەوەڵین چاو پێکەوتنی قازی و مەلا مستەفادالە مەهاباد لە سەر جێگیر بوونی بارزانی و شۆڕشگێڕانی وهاو کاریی ئەو تایفەیە لە گەڵ هێزە چەکدارەکانی قازی

محه مه‌د گه‌یشتنه یه‌ک.

له مانگی نوامبری ١٩٤٥ قازی داوای له سه‌رۆک عه‌شیره‌ت و ڕێبه‌رانی شار کرد له ناوه‌ندی ئه‌نجومه‌نی تازه‌ی کولتوری سۆڤیێت - کوردستان کۆ وه‌بن. له‌و کۆبوونه‌وه‌یه‌دا قازی دامه‌زرانی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ڕاگه‌یاند. پاشان حیزبی تازه به بڵاو کردنه‌وه‌ی به‌یاننامه‌یه‌ک له نێو وڵاتی ئێراندا داوای خود موختاری مه‌حه‌للی کرد. ئه‌و ئامانجه‌ی قازی قه‌ت لێی لانه‌دا و بوو به هۆی یه‌کێتی و برایه‌تی له گه‌ڵ میلله‌تی ئازه‌ربایجان.

هه‌ر له‌و مانگه دا حیزبی دێموکراتی ئازه‌ربایجان ده‌ستی کرد به په‌ره پێدانی نفوزی خۆی و ده‌ست به‌سه‌ر داگرتنی بنیاته‌کانی ده‌وڵه‌تی ئوستان و ڕۆژی دوازده‌ی سپتامبر هه‌وه‌ڵین کۆبوونه‌وه‌ی مه‌جلیسی میللی ئازه‌ربایجان کرایه‌وه. قازی محه مه‌دیش نوێنه‌ری بۆ ئه‌و مه‌جلیسه نارد. به‌ڵام ئه‌و نوینه‌رانه پاش ئه‌وه‌ی له یه‌که‌مین دانیشتنی مه‌جلیس دا بۆیان ده‌ر که‌وت که ئازه‌ربایجانی خه‌یاڵیان نیه سه‌ر به‌خۆیی کوردستان به ڕه‌سمی بناسن، به ده‌ستوری قازی بۆ مه‌هاباد گه‌ڕانه‌وه. قازی ڕۆژی ٢٢ی ژانویه‌ی ١٩٤٦ له کۆبوونه‌وه‌یه‌کی مه‌زنی گوند و شاریدا، دامه‌زرانی کۆماری کوردستانی ڕاگه‌یاند و خۆشی به سه‌ر کۆمار هه‌ڵبژێردرا. قازی له‌و ئاهه‌نگه دا به حوکمی شوێنی تازه‌ی و مه‌سڵه‌حه‌تی سیاسی لیباسێکی وه‌ک ئونیفۆرمی ئه‌رته‌شی سۆڤیێتی له‌به‌ر دابوو که هیچ له گه‌ڵ مێزه‌ری سپی کوردی نه‌ده‌هاته‌وه.

قازی زۆری حه‌ز ده‌کرد که ئه‌رته‌شێکی میللی پێک بێنێ تا له پاڵدان

به سەرۆک عەشیرەتان کە وەفاداریان جێگای شک و گومان بوو کەم بکرێتەوە. ئەفسەرێکی سۆڤیێتی کە لە مەهاباد بوو کرا بە مەئمور کە لە رێکخستنی ئەرتەشدا یارمەتی قازی بدا.

ئەم ئەفسەرە کاپیتان (سەلاحە ددین کازمۆف) بوو کە بە کاکاغا بانگ دەکرا. کاکاغا بە ئامادە کردنی هێندێ ئونیفۆرمی رووسی دەستی کرد بە دامەزراندنی ئەرتەپیک کە چوار سەهەنگی هەبوون. خودی کاکاغاو سێ کەسیش لە هەڵکەوتوو ترین سەرۆک عەشیرەت واتە (مەلا لستەفا و حەمە رەشید و ئەمەر خانی سەرۆکی عێلی شکاکان. دیارە ئەم ئەرتەشە لێهاتوییێکی تەواوی نەبوو. هەر چەندە ٦٠ لاوی کورد بۆ فێر بوونی نیزامی ناردرانە باکۆ.

وردە وردە ئەو عێل و عنشیرەتانەی کە لە گەڵ ئەرتەشی ئێران لە شەڕ دابوون و هەوڵیان دەدا لە سەقزەوە بۆ لای خوارووپێشرەوی بکەن، ئەژماریان کەم دەبۆوە تا وای لێهات کە تەنیا بارزانیەکان واتە نیزیکەی١٢٠٠ پیاوی ئەمەگداری مەلا مستەفا مانەوە. ئاخرەکەی پاش چەند جار شەڕ لە گەڵ لەشکری دەوڵەتی ناوەندی سەرۆکی پشکێنێ گشتی ئەرتەشی ئێران ژەنرال رەزمارا رۆژی ٣ی مانگی مای قەراردادێکی شەڕ وەستانی لە گەڵ هێزەکانی کورد ئیمزا کرد کە بە گوێرەی ئەو خەتی شەڕ وەستان لە دەورەی شاری پچوکی بۆکان لە سەرووی سەقز و لە سەر رێگای مەهاباد دیاری کرا بوو. هەر چەند ئەم قەرار دادە لە لایەن دەوڵەتی قازی محە ممەدەوە قەت بە رەسمی نە ناسرا، بەڵام چوونە دەری ئەرتەشی سۆڤیێتی لە ئێران رۆژی ٢٠ی مانگی مای بێگومان یەک لەو

هۆیانە بوو کە کوردەکان سیاسەتی پەلامار دەرانەی خۆیان وەلا نا و بە کردەوە بریاری شەڕ وەستانیان لە بەر چاو گرت.

ئێستا ئیتر ڕیگا کرا بۆوە ومن دەمتوانی سەری سەقز بدەم و چاو پێکەوتنێک کە ماوەیەک بوو نەخشەم کێشا بوو ئانجامی بدەم. ڕۆژی ١٢ی یولی بە ترومبیلێکی جیپ لە کرماشانەوە کەوتمە ڕێ و بە نێو مەزرای گەنم و توتن دا لە کەلی مەحمودئاوا گەیشتینە ناوچەی نیزامی و سەرهەنگێکی ئەرتەشی ئێران ڕەگەڵمان کەوت. ئەو بورجی ڕوانینی سەر بەرزاییەکانی پێ میشان دەداین کە لەبەر دەستی یاخیەکان دابوو. ئەە تایفانە لە ماوەی مانگی ڕابردوودا دوو جار ئەو جادەیان پەلامار دابوو.

لە سەر ڕێگامان بەرەو سەقز چاومان بە سەر لەشکر هومایونی کەوت کە مانگی پێشوو لە خوزستانەوە هێنا بوویانە ئەم ناوچەیە. ئەو لە خوزستان لێهاتوویی خۆی نیشان دابوو.

هومایونی زەلامێکی لوت بەرز بوو بە بالایەکی بەرز و لوتێکی هەڵۆیی و موی سەری بۆ پشتەوە شکابوونەوە. ئەو بە توانایی ئاخافتن و ڕاستی و بزەی سەر لێو کاری لە من کرد. ئاخر لەو کاتەدا ئەو خاسیەتانە لە نێو ئەفسەرانی ئێرانیدا زۆر نەبوون. بە تەواوی دیار بوو کە ئەفسەرێکی بە کار و لێهاتوە. وا قاو بوو کەلە شەو ورۆژدا ١٨ سەعات کار دەکا. منی بردە دەفتەری کاری خۆی و ئاگاداری تەواوی دامێ. هێزێکی گرنگ کە لە بەرانبەری ئەو وێستا بوو، نیزیکەی ٩٠٠ شەڕ کەری بارزانی بوون کە لە لای سەرووی سەقز جێگیر ببوون. حەمە ڕەشید بە ٢٠٠ کەس دۆڵێکی سەر جادەی بانەی گرتبوو. جگە لەوە زیرۆ بەگی بەهادوری و عەشیرەتی

دیکەش لە گەڵ بارزانیەکان بوون.

ئێمە لە گەڵ سەرهەنگ دووەم (عەلی غەفاری) ئەفسەری بەر پرسی پێوەندی لە گەڵ عێلات سواری فرۆکەیەکی پچوکی شارەزایی (تایگرمات) بووین. من تا ئەو دەم جگە لە نێو فیلمەکانی شەری یەکەمی دنیا گردا نەبێ، فرۆکەی ئاوام نەدیبوو. لە بەرانبەر بادا پەردەی نە بوو. فرۆکەوان لە سەندەڵی پێشەوە و منیش بە کەلک وەر گرتن لە چاویلکە و گوشی لە پشت سەری ئەو دانیشتم و ئەوە یەکێ لە ئەزموونی هەرە بە ترسی ژیانم بوو. فرۆکە وان پیاوێکی گەنجی روو خۆش بوو کە دایم گوێم لە دەنگی دەهوو دەیگوت:(وێری گود، جانی). من بە هەشت قایش لە سەندەڵی قایم کرا بووم، بەڵام دیسان کاتێ فرۆکە وەحەوا کەوت هەستم بە ئەمنیەت نە دەکرد. داشبورد و بەشی تایبەتی کلیلەکانی فرۆکە گەلێک سەرەتایی دەهاتنە بەر چاو. باڵە زیادەکانی فرۆکە بە سیمی تایبەتی پێکەوە لکێنرا بوون. ئێمە بەم فرۆکەیە بە سەر قەڵایەکدا تێپەرین لە سەر چیا بە دەست ئەرتەشی ئێرانەوە بوو. لە دەورو بەریشی شوێنە واری خێوەتی کوردان دەهاتە بەر چاو. فرۆکە بە سەر بەرزایی چیای نێوان بانە و سەقز و پاشان ئەویتر بەسەر شارەکانی بانە و سەدەشت دا دەفرِی کە ناوچەی نیزامی بوون لە گەمارۆی کوردەکاندا. من لە گەڵ ئەو هەموو ترسەش وەک هەڵۆیەک بە خۆم دەنازی. بایەکی توند وە چروچاوم دەکەوت. بە سەر چیاکانی پڕ لە دارستان و دۆڵی سەر سەوزی چیاکانی عیراق کە لە لای رۆژ ئاواوە بە بەفر داپۆشرا بوون دەفرِین. لە پڕ لە بانە هاتینە خوار و بۆ بورجێکی خشتی و قورِی پێشمان کەوتن. لە گەرانەوەدا فرۆکەوانەکان بە نومایشی

بەرز بوونەوەو هاتنە خوار بۆ نشیو خۆیان دەخافلاند. فرۆکەی من لە هاتنە خواردا هەر چەند سورێکی توندی خوارد، بەلام بە سلامەتی لە باندی فرۆکە خانەی سەقز هاتە خوار. لام وابوو ئەفسەرانی دیکەی ئێرانیش لەم هاتنە خوارە هەر وەک من هەستیان بە ئەمنیەت و ئاسایش دەکرد. رۆژی دوایی فرۆکەوانی من سواری کردم و هەوەڵین قۆناخی گەرانەوەم بۆ لای شاری هەمەدان دەست پێکرا. لە سەر شاری هەمەدان دوو بارە فرۆکەوان لە بەرزاییێکی کەم بە سەر شاردا سوڕاوبە هاتنە خواری سەرەو ژێر لە نیزیک دۆستانی کە چاوە روانی بوون لە عەرزی نیشت. دوای حەوتاێک کاتی بەستم یەک لە فرۆکەوانەکان لە نێوان سەقز و بانەدا کەوتوە و بە دوای ئەو دا فرینی ئەو فرۆکانە قەدەغە کراوە پێم سەر نەبوو.

لەو ماوەیەدا هەر چەندە جەبهەی سەقز ئارام و بێدەنگ بوو. بەلام نا ئارامی لە سەروو لە سناری غەیرە رەسمی نێوان کوردستان و ئازەربایجان سەری هەلدا بوو. کورد و ئازەربایجانی لە خۆیە و لە ورمێ و لە میاندواو بە فژ یەکدا چوو بوون. بەلام کار بەدەستانی سۆڤیێت بە هەرەشە کۆتاییان بە تێک هەلچونەکە هێنا بوو.

رووسەکان ئێستا لە ئێران دەر چوو بوون. وایان بە مەسلەحەت دەزانی کە مەئموورە سیاسیەکانیان وەک ناو بژیکەر بۆ رێک کەوتنێک لە گەڵ قەوامی سەرۆک وەزیر دەست بە کار بن. ئاخرەکەی دێموکراتەکان گەیشتنە رێک کەوتنێک و ئازەربایجان بە ناوچە کورد نشینەکانەوە جارێکی تر بە ناو بۆوە بەشێک لە ئێران و رێبەرانی حیزبی دێموکراتی ئازەربایجان هەر لەو شوێنانە دانرانەوە کە بۆ خۆیان دایان نابوو. دیارە ئەم

www.kurdmilisami.com

تەرتیباتە بە کەیفی کوردەکان نەبوو. چونکە دێموکراتە ئازەربایجانیەکان شوێنی خۆیان کرد بوە قانونی، بەڵام قازی محه ممد و دەوڵەتی خود موختاری ئەو سەریان بێ کڵاو ما بۆوە. ئەو کوردانەی پێشتر لە دەوڵەتی ئێراندا کەمایەتی بوون، ئەم جارە لە نێو دەولەتی تورکی ئازەربایجاندا ببوونە کەمایەتی.

قازی محه ممد خۆی چوە تاران و داوی لە قەوام کرد کە بیکاتە حاکمی ئوستانی کوردستانێک کە شارەکانی کوردستان و ناوچە کورد نشینەکانی ئازەربایجانیش بگرێتەوە. قەوام سەرەک وەزیری موحتاتی ئێران لە گەڵ پێشنیاری قازی موافەقەتی کرد بەو مەرجەی کە دوکتور جاویدی حاکمی دێموکراتی ئازەربایجانیش رازی بێ. دوکتور جاوید بە تورەیی پێشنیاری قازی رەت کردەوە. ناکۆکی لە نێوان کوردوکان و دێموکراتەکانی ئازەربایجاندا پەرەی گرت.

ئێستا شیاو ترین کات بوو کە تاران بە جێ بێڵم و سەرێکی ناوچەکانی ناوەندی کوردستان بدەم. لە پێشدا بریارم ئەوە بوو کە بە تەنیا لە گەڵ قەرەپێتی بێ هاوتا ی شۆفێرن بکەومە رێ. بەڵام کولونیل (ویلیام سکستن) پێی داگرت کە یەکێ لە هاو کارانی لە رادە بەدەر ئاردقخۆریش لە گەڵ خۆم بەرم. مەبەستی کولونیل ئەوە بوو کە بەڵکو لەو سەفەرە ئاردق کەمتر بخواتەوە و گۆڕانێک لە وەزعیدا پێک بێ. منیش بە هاوکارە ئارەق خۆرەکەم راگەیاند بوو کە لە کوردستان ئارەق قەدەغەیە و ئەم ناوچەیە مەزهەبیە. بۆ ئەوەی بە سەر خۆشی سەفەر دەست پێ نەکا، بریارم دا سەعات چواری لای بەیانی لە دەرکی ماڵێ سواری کەم، بەڵام کاتێ

www.kerimbisami.com

گەیشتمە ماڵەکەیان دیتم دانیشتن و میوانداری لە ماڵەکەی درێژەی هەیە. هاوکارم بە زەحمەت توانی خۆ بگەیێنێتە چیبەکە. کاتێ دیتم کە بوتڵێک شەربەتی لەگەڵ خۆی هێناوە کە جارو بار لێوی تەڕکا، خۆشحاڵ بووم. بەڵام پاشان دەر کەوت کە بەشی زۆری ووۆدکایە لە گەڵ ئاوی میوە تێکەڵی کردوە. هەر چۆنێک بوو توانیمان بە بێ رووداو لە پۆستەکانی پشکنین تێپەڕین و بەرەو تەوریز بازۆین و بە ناچاری رۆژی دوایی لەوێ رابوێرین. لە کاتی مانەوەی کورتمان لە تەوریز وەزعی دۆستەکەم تاریفێکی وای نەبوو. بەڵام دیار بوو قسەی منی لە بارەی مەترسی ئارەق خواردنەوە لە کوردستان بە جیددی گرتبوو. رۆژی حەوتوی سێزدەهەمی سالی ١٩٤٦ لە تەوریزەوە کەوتینە رێ. جادەی تەوریز بۆ شاپور ڕۆ بوو لە مێگەل کە بۆ لای سەروو دەچوون. شوانەکان بە ئێمەیان گوت: مێگەلەکەمان بۆ لای سنور دەبەین تا بیان دەین بە رووسەکان. هەر وا کو لە خۆیە نیزیک دەبووینەوە لوتکەی سپی چیای ئاراراتمان دەدی کە بەرەو رومان لە سەرووی رۆژئاوا بالای بەرز کرد بۆوە. وەبیرم هاتەوە کە ئەم چیایە سەر دەمێک ئافر ژان بووە.هەر بەو بۆنەوە کوردەکان پێیان گوتوە ئاگری. سرودی شەڕی کوردەکانم وەبیر هاتەوە کە ئیحسان نوری بۆی باسکرد بووم.

راست پێش ئەوەی بگەینە شاپور هەوڵێن دەستەی کوردی شکاکمان چاو پێکەوت کە پێچی سونەتیی کوردییان لە دەوری سەریان هاڵاند بوو. بە تالوکە بە نێو شاردا تێپەڕین کە پڕ بوو لە فیدایی و شکاکی چەکدار. ئەمەر خان پاش کوشتنی سمکۆ ببوە سەرۆکی عەشیرەتی شکاک و بۆ

www.kerimbisami.com

ماوەیەک وەزیری شەڕی قازی محە مەد بوو. تەنانەت هێندێ لە عەشیرەتەکەی لە مانگی مای دا بۆ شەڕی دژی ئەرتەشی ئێران چوبوە ناوچەی سەقزیش. بەڵام دوای ئەو دەم خۆی لە قازی محە مەد دور خستبۆوە و لە گوندێکی ئاوەدانی باپیرانی (زیندەشت) کە زۆریش لە شاپور دوور نەبوو گۆشە نشین ببوو. پاش تێپەڕ بوون لە شاپور هەوەڵێن شکاکی چاومان پێکەوت ئادریسی ئەمەر خانمان لێ پرسی. کابرا بە گومانەوە سەیری کردین و گوتی: بۆ دەبێ پێتان بڵێم ؟ پاشان کە بەوردی تێمان فکری گوتی : باشە، پێتان دەڵێم: لە لای رۆژ ئاوای جادە رێێکی نیشانداین بە تەپکێکدا تێدەپەری بە زەحمەتێکی زۆر گەیشتینە گوندی زیندەشت ماڵی ئەمەر خانی. کوردێکی سەرو روو خۆش پێشوازی لێکردین دەر کەوت کوڕی ئەمەر خانیە. ئێمەی بردە وەتاغی سەرێ. لە نێو ئەم وەتاغە دوو تفەنگ درێژ کرا بوون، من هۆی ئەو کارەم نەزانی.

سەعات یەکی دوای نیوە رۆ ئەمەر خان نانی خوارد بوو، دوای نان چاوێکی لە سەر یەک دانا بوو. دەستەیەک کورد وەژور کەوتن و لو جێی خۆیان دانیشتن. بەدوای ئەواندا ئەمەر خان وەژوور کەوت. پیاوێکی باڵا بەرز و خاوێن، ریشی تاشیبوو کڵاوێکی پەپاخی کەولی بەرخی لە سەرنا بوو. لە کاتێکا ئەوانی دەورو بەری هەموویان پێچی کوردیان لە سەر بوو. ئەمەر خان گەنجتر لە ٧٠ ساڵ دەهاتە بەر چاو کە بۆیان دانابوو. دانیشتین ئەمەر خان کەوتە دەستی راستمان و لە پەنا ئەو ئێرانیەکی ریش کورتی قەڵەو بە لیباسێکی کۆنی ئورووپایی دانیشت. لە لای چەپمان مەلایەکی مێزەر سپی و لە وەنا ئەووا وپیاوێک بە کراس و شالوار و

چەکمەی رووسی، رەش ئەسمەری وە کوردان نەچوو، دانیشت.

لە کاتێکا لە گەڵ ئەمەر خان چاک و خۆشیم دەکرد، ناسیار نامەی عەولای ئێلخانیزادەم دایە کە یەکێ لە دۆستانی من بوو لە تاران. ئەو کە نەیدە توانی نامەکە بخوێنێتەوە دای بە کورەکەی. ئەویش بە منە من خوێندیەوە بەلام ئیمزاکەی بۆ نەخوێنرایەوە. منیش لە بەر بوونی کابرای لیباس رووسی بە چاکم نەزانی ناوی کابرای خاوەن ئیمزا بێنم.

بەم جۆرە دیار بوو نامەکە زۆریش کاریگەر نەبوو. پاشان نانیان بۆ هێناین. لە کاتی نانخواردندا دەرفەتم هێنا بیر لەوە بکەمەوە کە دەمویست باسی بکەم. چونکە بوونی کابرای بێگانە لەوێ کە کەسیش زەحمەتی ناساندنی وەبەر خۆ نەدا، زیادی دەهاتە بەر چاو. کۆسپی ئەوە بوو کە لە گەڵ ئەمەر خان بکەومە گفتوگۆ. بە چی دەزانرا کە ئەو بێگانەیە مەئموری سیاسی سۆڤیێت نەبێ کە لە نێو عێل و عەشیرەتاندا بلاو بوونەوە.

دوای نانخواردن پرسیم : ئەوانەی لێرەن هەموویان لە عەشیرەتی شکاکن؟ ئەمەر خان وەلامی ئەرێی دایەوە. من روونم کردەوە کە ئێمە چاو دێرانی نیزامی ئەمریکاین. دەمانەوێ لە نیزیکەوە لە گەڵ بارودۆخی ناوچە ئاشنا بین. هیواداری جۆم دەر بری کە ئەو بتوانێ لەم رێگایەوە یارمەتیمان بدا. لێم پرسی کە لە دەولەت دا چ شوێنێکی هەیە؟

لە وەلام دا گوتی: تا رادەیەکی زۆر لە سیاسەت و سیاسەت بازی دا کوێرە وەریم دیوە. پاش چەند ساڵ زیندانی لە بەندیخانەی رەزا شادا، ئیتر لە هەموو جورە تێکۆشانێکی سیاسی دەستم هەلگرتوە. تەنیا ویستیاری ئاشتی و هێمنایەتیم بۆ خۆم و عێلەکەم. دیار بوو کە لە وتو

www.kerimhisami.com

ویژ لە گەڵ ئێمە خۆ دەبوێرێ و تێدە کۆشێ بە وەڵامی ناروون لە کۆڵ خۆمان کاتەوە. هەر چەندە بە ئەددبانە داوای کرد کە شەو بمێنینەوە، بەڵام تەواو ئاشکرا بوو کە مانەوەمان بۆ ئەو نارەحەتیە. من هەستم کرد کە بوونی بانگ نەکراوی ئێمە بۆ مەجلیسی ئەو لە بار نیە کۆسپی ئەم وتو ویژەشێن کە رەنگە لە گەڵ دێموکراتەکان بیکا. .ماڵاواییمان بوو بە هۆی گرژی، چونکە کاتی وەدەر کەوتن لە وەتاغ بە سەر ئەم دوو تفەنگەی درێژ کراودا هەنگاومان هاویشت و گۆیا ئەمە کارێکی دژ بە دابی ئەوان بوە. چونکە کوردەکان بە گرژی و بە حاڵەتێکی نە زۆر دۆستانە بەرێیان کردین.

لە زیندەشت بۆ لای ورمێ بە نێو گوندی ئاسۆری یەکاندا تێپەڕین کە بە بزەی سەر لێو دەستیان بۆ رادەوەشاندین. دیار بوو پاش دوو ساڵ کە چاویان بە ئەمریکایی دەکەوێ پێیان سەیر دەبێ. کە گەیشتینە شار چووینە بارەگای (محەممەد تەقی رەفیعی) فەرمانداری شار. رەفیعی پیرە مێردێکی کورتە باڵای ڕێز دار بوو بە موی تەنک و ماشو برنجی. ئەو کە خۆی خاوەن ملکێکی دەوڵەمەند بوو، پێشتر لە وەزارەتی دەرەوەی دەوڵەتی ئێراندا خزمەتی کرد بوو. لە زەمانی رەزا شادا ئەندامی پارلمان ببوو. کاتی هاتنی هێزی هاو پەیمانان لە رووسەکان نیزیک ببۆوە، ئەوانیش لە رەوەندی هەڵبژاردندا پشتیوانیان لێکرد بوو. دوای (شۆرشی) دێموکراتەکان ببوە نایبی سەرۆکی مەجلیسی خەڵکی ئازەربایجان. لە کاتی وتو ویژدا تورە و هارۆژاوم دەبینی. جارێک کاتی لە بارەی تێکۆشانی دەوڵەتی ئەمریکا بۆ پێشگری لە ساز بوونی شەڕی سێیەمی دنیا گر وتەیێکم بە سەر زماندا هات، ئەو گوتی: (هەمووی

ئەوانە بەستراوەتەوە بە مەیل ونیرادەی ئێوە). من لە وەڵام دا گوتم: پێم وانیە هەموو شت بە دەست ئێمە بێ. ئێمە هەموو تەقەلایەکمان داوە و زیاتریش. ئێستا بەستراوەتەوە بە مەیل و ئێرادەی هێزەکانی دیکە. ئەو هێزانەی کەوا دێتە بەر چاو کە ئامانجیان تەنیا پەرە پێدانی ئەرز و وەدەست خستنی سەر زەمینی زیاترە)

من گوتم: هەر چەندە میللەتی ئەمریکا ویستیاری ئاشتی و هێمنایەتیە، بەڵام قەت ئامادە نیە کە تەماشاچی بێ لایەنی توانای تەرەفی خۆی بێ بۆ زۆر ویژی و دەسەڵات سەپاندن بە سەر جیهاندا. ئەو کە لە رەوەندی وتو ویژدا نارەحەت و نیگەران ببوو، دیار بوو بە ساز بوونی نان و برانەوەی قسان هاتەوە سەر خۆ.

کاتێکی چووینە ژووری میوانداریی فەرماندار، لە گەڵ پیاوێکی موو رەشی کورتە باڵای گورج و گۆڵی بە ئونیفۆرمی ژەنرالی بەرەو روو بووین. دەر کەوت ئەوە کولۆنێل ئازەر و یەک لە ئەندامانی پێشووی ستادی گشتی ئەرتەشی ئێرانە کە پەنای بۆ ئازەربایجان هێناوە. لە پاشان دوای چەند مانگ دانیشتن لە سۆڤێت بۆ وەر گرتنی فەرماندەری نیزامی هاتۆتە ورمێ. ئەو پاشان بۆی باسکردین کە کوری یەکێ لە شۆرشگێرانی دەیەی ۱۹۲۰ی ئازەربایجانە و رۆژەکانی گەنجیەتی لە گەڵ بابی دوور خراوەتەوە بۆ خوراسان. ئەو کە هەموو نیشان و خاسیەتی کۆمونیستێکی دوو ئاتەشەی هەبوو، بە پێچەوانەی فەرماندار فەرانسی زۆر باش دەزانی. لە مەدرەسەی نیزامیی فەرانسە خوێند بووی لە بارەی کولتوری ئێرانی و ئوروپایی موتالایەکی قووڵی هەبوو. ئەو وەک فەرماندار لە وسە کردندا بە

www.kerimbisani.com

پارێز و بە هەست ئەبوو. کاتی خواردن و خواردنەوە و دوای ئەویش وتو وێژەکەمان سەرنج ڕاکێش بوو. ئەوەی سەرنجی ڕاکێشام ئەڤینی ئەو بوو بە ئەدەبیاتی فارسی. بە ڕای ئەو فیردەوسی گەورەترین شاعیری جیهانە. نوسخەیەکی پچوکی لە گولستانی سەعدی لە گیرفانی داببوو هێنایە دەر ونیشانی دام و گوتی: (کاتێکی خەمبار دەبم گولستان دەخوێنمەوە دێمەوە سەر خۆ). دەیگوت ئێمەی ئازەربایجانی خۆمان بە ئێرانی دەزانین و ڕەگەزیشمان پتر ئێرانیە. بەڵام دەمانەوێ مافی ئاخافتن بە زمانی تورکی خۆمان هەبێ. هەر چەند ئەو زمانە لە لایەن تایفەی پەلامار دەری ئاسیای پچوکەوە بە سەرماندا سەپێنرا بێت.

وتو وێژمان تا ئەو بەشە خۆش و سەرنج ڕاکێش بوو بە تایبەت لە گەڵ کۆلۆنێل ئازەری بە هۆش. بەڵام کاتێکی باسی سیاسەتم هێنا گۆڕێ. کۆلۆنێل ئازەر هەر ئاو ئامانج و مەبەستەکانی ڕووسانی وەک توتی دوو پات دەکردەوە- چەپەڵی ژیان لە ئەمریکا ، تەفاوەتی نێوان دێموکراسی ڕۆژ ئاوا و دێمۆکراسی بە قەولی ئەوان ڕۆژ هەڵات.

مەسەلەیەکی بە ئاشکرا ئەو وفەرمانداری پەرێشان کرد بوو مەسەلەی کوردەکان بوو. من بە وانم گوت لە لایەن کار بەدەستانی تەورێزەوە ڕێگامان درا بوو تەنیا تا ورمێ بێین. هەر بەو دەلیلە هاتووینە سەر ئەو باوەڕە کە لێرە بە دواوە لە ژێر کۆنترۆلی کوردان دایە. ئازەر گوتی (بەڵێ وایە. لانی کەم ئێستا وایە.)

پێم گوتن بیستوومە فەرمانداری نەغەدە لە ورمێ یە. پرسیم ئەو یا کوردەکانی دیکەی شار دەسەڵاتێکیان هەیە؟ ئەو لە وەڵام دانەوە خۆی

بوارد. تەنیا گوتی : بە راستی ژمارەیەکی کەم لە کوردان لە شاریدا هەن.
پاشان لە گەڵ فەرماندار دەستی کرد بە تورکی گوتن. ئەوان دەیانزانی کە ئێمە تورکی نازانین. وتو وێژی ئەو شەوە بێ ئەوەی نەتیجەیەکی هەبێ کۆتایی هات. پێش ئەوەی بچینە سەر جێ، قەرەپیت گوتی: (ئاگا داری پێوەندی خانە خوێمان بوە لە گەڵ کونسولگەری سۆڤێت، رەنگە بۆ وەر گرتنی رینوێنی بووبێ. لە وانەیە لە ئەسڵ دا ویستبیان رووسەکانیش بۆ نانخواردن داوەت بکەن، چونکە دوو کورسی بەتاڵ لە دەورەی مێزی خواردن بوون.

رۆژی دوایی کۆلۆنێل و فەرماندار بە دڵ هەولیان دا کە لە ورمێ بمێنمەوە. بەڵام کاژێ گوتم : بریارم ڤاوە سەفەر درێژە پێبدەم، کۆلۆنێل خۆی تا بالانیش نیزیکەی ١٥ کیلۆ میتر لە خوارووی ورمێ لە گەڵمان هات. لەوێ مالاواییمان لێکرد و بێ نوودا و لە پاسگەی پشکنین تێپەرین. سەر بازەکانی پاسگە بە لیباسی ئۆنیفۆرمی دەکار کراوی رەنگ رۆیشتوو وەک زانیمان لە عێلی هەرکی زێرۆ بەگی بوون. لە درێژە پێدانی رێگامان بۆ لای خواروو لە رۆخی دەریا لە پاسگەیەکی دیکەش رەت بووین و پاشان بۆ لای رۆژ ئاوا و سنوری عیراق بۆ دیداری عێلی مامەش بامان داوە کە لەو لاتەدا لە گەڵ قازی محە مەد ناکۆکیان هەبوو. کاتێ گەیشتینە چوار رێی نەغەدە مەجبور بووین بۆ بنزین راوەستین. کامیۆنێکی بار و گواستنەوەی ئێران - سۆڤێت لە پێش ئێمە وێستا بوو. پاشان دەر کەوت کە ئاسۆری و ناوی (جۆرج)ە و خاوەن کاراژی نەوتیە. سەرە رای دوو قەتڵ سەبارەت بە پشتیوانی رووسەکان لە سزادان رزگاری هاتوە.

www.kerimhisami.com

پاش ئەوەی بە حاڵەتێکی دوژمنانە بە سەرماندا هات، بە ناکامی ویستی بە رووسی لە گەڵ قەرەپێت بدوێ. چەند پۆلیس لەوێ وێستا بوون. رووی تێکردن و گوتی: (رێگا مەدەن ئەوانە برۆن، بیان بەن بۆ ئیدارەی پۆلیس). ئێمەیان بردە ژێر زەمینێکی گەورە دیا بوو دەفتەری سەرۆکی پۆلدسە. دیوارەکانی بە عەکسی ستالین و مۆلۆتۆف و دەستبەندێک و قامچیەک رازابۆوە. ئێمەیان لەم ژووورە تەنیا هێشتەوە و رۆیشتن. ئێمەش پاش تاوێک چاوە روانی هاتینە دەر و بۆ لای چیبەکەمان چووین. گورج کوردەکان دەورەیان داین. ئێمە خۆمان تورە نیشاندا. کوردێکی زەلامە لە نێو خەلک هاتە دەر وگوتی:(دەیەوێ بۆ نانخواردن لە گەڵ فەرماندار، سەید ئەحمەدی برای پوشۆ داوەتمان بکا. سەید ئەحمەد لە شاری نەبوو. بەلام گوتی : تەلیفون دەکا بۆ ماڵی سەید ئەحمەد. داوای کرد کە خواردنمان بۆ ساز بکەن. من گوتم ئێمە زیندانین و داوەتیش قەبووڵ ناکەین. کابرا گوتی :(ئیختیارت هەیە. ئێوە میوانی ئێمەن).

گوتم : ئەگەر میوانین سوپاستان دەکەین و دەمانەوێ بۆ مەهاباد برۆین. ئەو گوتی : نابێ. فەرموون لە گەڵ من بۆ ماڵی سەید ئەحمەدی. گوتم : دابی میوانداری ئێوە وەک خەلکی دیکە نیە. تا لە بەغدا بووم ئەوان زۆر بە میهرەبانی رەفتاریان دەکرد.

عەرەبەکانی ئەوێ دەیانگوت: کوردەکان خەراپ و شەرەفیان نیە.ئەو دەم باوەرم بە قسەی ئەوان نەدەکرد، بەلام ئێستا دەر کەوت کە وایە، ئەو قسانە کوردەکانی نارەحەت کرد، کوردێکی زەلامی بە خۆوە دەهات کە بگری. بە دوای قسەکانمدا باسێک ساز بوو، ئەوان لە سەر ڤابی

میوانگری رۆژ هەڵات پێیان دا دەکرت. پاشان پیاوێکی رەش ئەسمەر کە ئونیفۆرمی ئەرتەشی رووسی گەبەر دابوو هاتە پێش و بە ئاهەنگێکی خۆ شیرین کردن خۆی بە سەرۆکی پۆلیس ناساند و گوتی ئێوە ئازادن هەر کاتێ بخوازن بۆ هەر کوێ دەتانەوێ دەتوانن برۆن بۆ مەهاباد نەبێ. بۆ چوونی مەهاباد دەبێ ئیجازە وەر گرین.

پرسیم دەکرێ بە جادەی رۆژ ئاوادا برۆینە پێش؟ چونکە هێشتا هیوا دار بووم بتوانم یەکێ لە عەشیرەتەکانی ئەو ناوچەیە ببینم. لە وەڵامدا گوتی: دیارە دەتوانی. بەڵام لە بەر نا ئەمنی رێگا دەبێ پۆلیستان لە گەڵ بنێرین. لەبەر ئەوە کە دژوار بوو بتوانین چاومان بە تایفەی مامەشی موخالیف بکەوێ، پێشنیاری چوونی شنۆیەم کرد. سەرۆکی پۆلیس قەبولی کرد و امان نیشاندا کە داوای لێبوردنی ئەوان ئارامی کردووین و ئەوەندە هاتووینەوە سەر خۆ کە بتوانین داوەتەکەیان بۆ خواردن و خواردنەوەی پیاڵە چایەک لە ماڵی سەید ئەحمەدی قەبوڵ بکەین. بە درێژایی رێگا یەکێ لە پیاوەکانی سەید ئەحمەدی کە لە گەڵمان هاتبوو سەبارەت بە رەفتاری ناحەزی هاو شاریەکانی داوای لێبوردنی دەکرد.

لە سەر رێگای شنۆ چاومان بە چەند پیاو وکوری گەنج کەوت لە عئلی بارزان کە کراسی رەنگ خۆڵەمێشی تایبەتیان لە بەر دابوو. کاتێ گەیشتینە شار بە نێو بازاری تاریکی سەر داپۆشراودا تێپەرین و گەیشتینە ساختمانی دەوڵەتی. چەند کەس بە لیباسی رەنگ ئەرتەشی بە نیشانەی ئیحتیرام پێش فەنگیان کرد. ئەوان داوایان لێکردین کە چاومان بە موسا خانی زەرزا سەرۆک عەشیرەتی زەرزا و شارداری شار

بکەوێ. ئەو پیرە مێردێکی سەر زیندوو بوو، بە زارێکی پڕ لە ددانی زێڕ بە حوکمی میوانگری مەجبوری کردین بچین لە ماڵی ئەو نان بخۆین. هەر چەندە ناچار هووین بگەڕێینەوە لە ماڵی سەید ئەحمەدیش فراوین بخۆین. خانم و دایکی سەید ئەحمەدی داوەتیان کرد بووین. ئاخرەکەی دوای دوو جەم خواردن کە ورگمان ئاوسا بوو ئیجازەی سەفەر مان بۆ مەهاباد وەر گرت.

شاری مەهاباد پڕ بوو لەو کوردانە کە هەموو جلی کوردیان لە بەر دابوو. ئێمەیان بۆ شارداری رێنوێنی کرد و لە گەڵ مەئمورەکانی مەحەللی بووینە ئاشنا. ئەوان گوتیان کە قازی محەممەد بۆ لای خۆی قەبوڵمان دەکا. مەئمورەکانی شارداری ئەو شەوە بۆ شێو خواردن داوەتیان کردین. بەر پرسی تەبلیغات سەدیق حەیدەری ڕەگەڵمان کەوت. ئەو پیاوێکی ڕوو خۆش و تاقە ئەندامی کابینە بوو کە بە ئارەق خۆر مەشهور بوو. ئەفسەری هاو سەفەری منیش بە ئیشتیایەکی تەواو بۆ چەند گیلاس وۆدکا هاو ڕێیی کردین.

ڕۆژی دوایی هەوڵی وەخت بۆ خانوێک ڕێنوێنی کراین کە دیار بوو ڕووسەکان کاتی خۆی بۆ ئەرتەشی تازە دامەزراوی مەهاباد وەک باردگای فەرماندەیی کەلکیان لێ وەر گرتبوو. دیوارەکانی ئەو بینایە پڕ بوو لە تەبلیغاتی کۆمونیستی و ڕەسمی ڕێبەرانی سۆڤیێتی. کاتێ لە دەفتەری قازی محەممەد وە ژوور کەوتین ئەو لە پشتی مێز لە پەنا نەخشەیەکی گەورەی کوردستانی مەزن دانیشتبوو. قازی محەممەد پیاوێکی ڕێز داری کورتە بالا، کۆتێکی دەکار کراوی سەر بازی لە بەر دابوو. لە هەر تک لا

www.kerimhisami.com

رومەتی رەنگ پەریوی زاهیدانەی ریشێکی تەنکی کەم موو روا بوو. ئەو پاشان بە ئێمەی گوت: لە بەر نەخۆشی مەعدە نارەحەتە و جگە لە ماست بە هەڵکەوت شتێکی تر دەخوا.

پاش ئەوەی بۆمان روون کردەوە ئێمە کێین و مەبەستی سەفەرەکەمان چیە، پارچە کاغەزێکی لە سەر مێز هەڵگرت و قسەکانی لە پێش ئامادە کراوی بە فارسی خوێندەوە. وشەکانی تەواو روون ودەنگی ئارام بوو. لە کاتی خوێندنەوەدا جار وبار بە چاوی ریازەت کێشانەی سەیری دەکردین.

من لە وەڵامی قسەکانیدا گوتم: وڵاتە یەکگرتوەکان هەمیشە لایەنگری ئازادی و کەلک وەر گرتنی گشت ئادەمیزادانە لە مافی مرۆڤ. ئێمە هیواداریین کە رۆژێک تەواوی خەڵکی دنیا بە ئامانجی خۆیان بگەن. ئێمە هاتووینە کوردستان تا لە وەزعی کوردوکان بکۆڵینەوە و راپۆرتی خۆمان بدەینەوە بە دەوڵەتمان. هیواداریین کە وەزعی کوردەکان باشبێ و کوردەکان جۆرە سەرەرۆییێک بە جۆرێکی تری سەرەرۆیی نە گۆڕنەوە.

قازی محەممەد گوتی: (تەواوی ئەو خەڵکەی لەو بەشانەی وڵات کە لە ژێر کۆنترۆڵی دەوڵەتی من دان لە دەر برینی بیر و وتاریان ئازادن.) من لە وەڵامدا گوتم :(خۆم بە چاو ئەوەم دیوە کە وایە. لە ئازەربایجانی دێموکرات خەڵک دەتوانن تەنیا گوێ بدەنە رادیوی تەورێز و مۆسکۆ. لە کاتێکا دوێنێ شەو لە شەقامەکانی شاری مەهاباد گوێم لە دەنگی رادیوی ئەنکاراو لەندەن بوو.)

قازی محەممەد کە دیار بوو ئەو قسەی منی پێ خۆشبوو گوتی: وەزعی تەوریز لە گەڵ مەهاباد فەرقی هەیە. بەڵام کاتێ لە گیر و گرفتی ئێمە لە

www.kerimhisami.com

سنوری دەوڵەتەکەی ئاگادار بوو شادی لە سەر روومەتی وەلا چوو. هەر وەها کاتێ گوتم لەوە سەرم سوڕ دەمێنێ کە دەبینم بارەگای فەرماندەیی ئەو بە پۆستەری تەبلیغاتی سۆڤیێتی داپۆشراوە. ئەو گوتی: (کوردەکان ناچارن هەر کەس یارمەتیان پێ بکا لێی قەبوڵ بکەن. بەڵام ناچنە ژێر باری هیچ دەسەڵاتێک. ئێمە کوردەکان سکالایەکمان دا بە سێ دەوڵەتی سەر کەوتووی بەشداری کۆنفرانسی پۆتسدام. بەڵام ئینگلیز و ئەمریکا گوێیان نەدایە. ئەو لە گەڵ ئاماژە بۆ بەیاننامەی ئاتلانتیک گوتی: کوردەکان هەموو هیوادار بوون وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا - پێشکەوتو ترین وڵاتی جیهان - بۆ سەر کەوتن بە سەر دوا کەوتوییدا یارمەتیمان بدا. پاشان گوتی : ئەگەر ئەمریکا لە جێگای ناردنی سی هەزار سەر باز بۆ ئێران تەنیا سەد ماموستای بۆ ئەم وڵاتە نارد بایە چی دەبوو؟ بەڵام ئەمریکاییەکان لە جیاتی یارمەتی بە ئێمە یارمەتی بە دوژمنانی ئێمە - تورکەکان - دەکا، ئەوەش لە رێگای دانی چەک و قۆرخانە بۆ سەر کوت کردنی کوردەکانی ئێمە.) پاشان لە سەر کۆنەی ئینگلیزەکان وتارێکی دا و لە درێژایی دەیەکانی رابردوو کردوە جیاوازەکانی ئینگلیزی بۆ سەر کاتکردنی شۆرشگێرانی کورد ئەژمارد و بە کارەساتی مەلا مستەفا کۆتایی پێ هێنا. لە لایەکی دیکەوە لە سەر فەرانسیەکان بیر و رای باش بوو. فەرەنسی کە یارمەتی کوردەکانی سوریان دابوو. پاشان بیستم کە (ناپلئون ژاکل) یەکێ لە هەواڵدەرانی فەرانس پرێس کە بیر ورای چەپی هەبوو لەو دواییانە دا سەفەرێکی مەهابادی کردوە و بە دوای ئەودا زنجیرە وتارێکی بۆ دیفاع لە کوردەکان لە چاپەمەنی فەرانسەدا بڵاو کردۆتەوە.

قازی محەممەد پاشان لە باری تێکۆشانی ناسیونالیستی لە وڵاتانی دراوسێدا قسەی کرد. بەڵام کاتێ لە بارەی مەلا مستەفاوە کە وا قاو بوو دەگەڕێتەوە بۆ عیراق پرسیارم لێکرد، لە وەڵامدانەوەی راستە قینە خۆی بوارد.

لە بارەی وتو وێژ لە گەڵ دەوڵەتی عیراق شتێکی گوت و لێی زیاد کرد کە مەلا مستەفا ئازادە و هەر کاتێ بخوازێ بچێتەوە عیراق. کاتێکی داخوازی چاو پێکەوتنم لە گەڵ مەلا مستەفا و یا ئەفسەرانی هاو رێی ئەو دەر بڕی، جوابی نەدامەوە.

قازی محەممەد لە پاشان سەبارەت بو وتو وێژی لە گەڵ دەوڵەتی ناوەندی و پێشنیاری پێک هێنانی ئوستانێکی کوردستانی گەورە قسەی کرد. ئەو ئیدیعای دەکرد کە هاندەری ئەم پێشنیارە خودی دەوڵەتی ناوەندی بوە. گوتی دوای گفتگۆ لە گەڵ من و دوکتور جاوید بڕیاری داوە ئەم پێشنیارە قەبوڵ بکات. ئەو گوتی: حیزبی دێموکراتی کوردستان هێشتا بڕیاری نەداوە کە داخوا پێشنیاری قەوام لە بارەی چوونە نێو حیزبی تازەی دێموکراتی ئێران قەبوڵ دەکا یان نا؟ ئەو هەر وەها ئاماژەی بۆ ئەو گیر و گرفتە کرد کە عەشیرەتە موخالیفەکان بۆیان ساز کردوە. قسەکانی بە دەر بڕینی بیر ورای گشتی لە بارەی سەر کوت کردنی کوردەکان لە لایەن ردزا شاوە کۆتایی پێ هێنا.

دوای وتو وێژ لە گەڵ قازی چووینە گەڕانی نێو شار. دەرفەتێکی زۆر بۆ قسە کردن لە گەڵ کۆمەڵانی خەڵک هەڵنە کەوت. چونکە تەواوی ئەو ماوەی کە لە مەهاباد بووین لانی کەم یەک لە ئەندامانی کومیتەی

www.kerimhisami.com

ناوەندی حیزبی دێمۆکراتی کوردستان لە گەڵمان بوو. ئێمە لە دەرەوەی ئەم جەغزە لە گەڵ کەس نەبووینە ئاشنا. بەڵام شۆفێری ئەرمەنی ئێمە کە لە نێو شار سوڕا بۆوە دەیگوت: لە سەرەتاوە خەڵک وای زانیبوو کە ئێمە رووسین و پرسیبوویان رووسەکان بۆ گەڕاونەوە. کاتێ پێیان گوتبوون کە ئەمریکایین کەیف خۆش ببوون و ئاواتیان بوو کە ئامریکا کوردەکان باش بناسێ. ئەر چەند ئێندێکیان لە ئاست ئامانجی دیداری دوو ئەفسەری ئەمریکایی کەوتبوونە گومانەوە. بە گشتی خەڵک لە قازی محەممەدی رازی بوون و دویانگوت: دامەزرانی دەولەتی ئەو دوای رمانی حکومەتی رەزا شا سەر کەوتنێکی گەورە بوە. تەنیا لە بارەی بەر دەوامی ئەو دەولەتە نیگەران بوون.

من لە راپۆرتەکەم دا بیر و ڕای ئەندامانی کومیتەی ناوەندیم کۆ کرد بۆوە. ئەوان بەر منەتی سۆڤێت بوون کە دەرەتانی سەر بە خۆیی بۆ پێک هێناون. لە سەر دەست تێوەر نەدانی سۆڤێتیەکان لە کار و باری وڵاتیان و نە بوونی مەئمورەکانی سۆڤێتی لە شارەکەیان پێیان دادەگرت. زوربەی ئەو کەسانە دیار بوو هەوادارانی ئەشرافیەتی کۆن بوون و وا نە دەهاتە بەر چاو کە مەیلیان بە لای کۆمونیزم دا هەبێ. ئەوان خۆیان لە وەزعێکی شۆڕشگێڕی دا دەبینی، بەڵام شۆڕشێکی ناسیونالیستی. ئەوان دویانگوت : هیوا دارین حکومەتەکەیان ئەوەندە پەرە بستێنێ کە هەموو ناوچە کورد نشینەکانی ئێران بگرێتەوە. ئەم ناوچانە ناوچەی خوارووی ژێر کۆنترۆڵی دەوڵەتی ئێرانیشی دەگرتەوە. تەنانەت شوێنی دانیشتنی لور و بەختیارەکانیش کە خۆیان بە کورد نەدەزانی، لە لای سەرووی کوردستانی

www.kerimbisani.com

گەوری بەشێکی ئازربایجان و لە خوارو وروژ هەلاتی گۆلی ورمێ تا سنوری سۆڤێتیشی دەگرتەوە.

ئەندامانی کومیتەی ناوەندی سەبارەت بە بوونی سەربازی زۆری ئێرانی لە ناوچەی خوارو وروژ هەلاتی گۆلی ورمێ نیگەران بوون. لانی کەم یەکێ لەو ئەندامانە ئاماژەی بۆ پیلانگێرانی دەولەتی ناوەندی کرد لە گەل هێندێ عەشایری کورد.

بەیانی ١٦ی سێپتامبر چوومە سەردانی چاپخانەی مەهاباد کە رۆژنامەی رۆژانەی کوردستان و هێندێ گۆڤاری کەم تیراژی زمانی کوردی یان بلاو دەکردەوە. زمانی کوردی بە کورتی دوو زاراوەیە. یەکەمیان لەهجەی (زازا)یە کە زاری کوردەکانی سوریا و تورکیا و ناوچەکانی سەرووی عیراق و عێلی هەرکی و شکاک و کوردەکانی سەرووی ئێرانە. بەدرخانیەکان بە کەلک وەر گرتن لە ئەلفو بێی رۆمی، شێوە نووسینێکیان بۆ ئەم بارە داهێنا کە لە سوریا بە کاری دێنن. لەهجەی دیکە کە زاری زۆربەی کوردەکانی عیراق و ئێرانە و فەرقێکی گەورەی لە گەل زاری یەکەم هەیە. ئەم زارە بە جۆرە ئەلفو بێیێکی عەرەبی دەستکاری کراو دەنووسرێ. لەم شێوە نووسینەدا لە پیتی دەنگدار کەلک وەر دەگیرێ و زمانی بە کار هێنانی ئەم کتێب و بلاو کراوانەیە کەلە مەهاباد و بەغداو سولەیمەنی بلاو دەکرێنەوە.

مودیری چاپخانە ماشێنێکی نیشاندایێن لە چەشنی روتاریی و دستکاری رووسیا بوو. هەر چەندە هێندێ لە پارچەکانی مارکی ئەلمانی و چێکوسلۆڤاکیيان هەبوو. ئێمە لە هەموو ژمارەکانی کوردستان لە

www.kerimbisami.com

سەرەتای دەر چوونیەوە و چەند گۆڤار و چەند دیوانی شێعرمان ئامادە کرد و دامان بە بەر پرسی ئتیلاعات. هێندێ لەو نوسخانەم داون بە کتێبخانەی کوردی لە شاری نیویورک.

کەمێک دوای ئەوەی کوردەکان لە قەستی رۆیشتنمان ئاگادار بوون، پێیان راگەیاندین کە قازی محەممەد بۆ فراوین داوەتی کردووین. ناچار بووین سەفەرەکەمان بۆ دوای نیوە رۆ وەدوا بخەین. نیزیک نیوە رۆ ئێمە دوو بارە لە دەفتەرەکەیدا لە گەڵ قازی وتو وێژمان دەکرد. ئەمجارە قسەکانمان پتر لە بارەی کولتورەوە بوو. ئەو گوتی : پێم خۆشبوو کە ئێوە نوسخەی بڵاو کراوەکانی ئێمەتان وەر گرتوە. چونکە دەمەوێ وڵاتە یەکگرتوەکان لە بارەی کوردستانەوە هەموو شت بزانن. من هیچ شتێکم بۆ شاردنەوە نیە. من گوتم :(کە وابو بۆچی مودیری تەبلیغات ئاخرین ژمارەی رۆژنامەی کوردستانی لێ وەر گرتینەوە.؟ قازی نوسخەیەکی لەو ژمارەیە هەڵگرت و سەر خەتێکی نیشاندام کە پێوەندی بە ئەنجومەنی ئەیالەتی کوردستانەوە هەبوو. گوتی : ئەمە هەڵەیێکە توردی کردووم. ئەیالەتی کوردستان وجودی نیە. ئێمە بەشێکین لە ئازەربایجان و من نامەوێ ئەم نوسخانەی ئەم هەڵەیان تێدایە بڵاو ببنەوە. ئەمە بە تەواوی نیشاندەری سیاسەتی ئەو بوو. عنوانی ئەو تەنیا پێشەوا بوو. بە مانای رێبەر. بەر پرسی وەزارەتخانەکانی ئەو سەرۆک ناو دەبران نەک وەزیر.

وەک لە دیتنەکان دەر کەوت ئەو هێشتا خۆی بە مەئموری ئێرانی دەزانی و بە کردەوە ئامانجی وەدەست هێنانی خود موختاری بوو لە نێو سنورەکانی ئێراندا. ئەو پێی دادەگرت کە کورد و ئێرانی خزمن و لە باردی

رەگەزی کوردەکانەوە داوای دەکرد کە لە پاشماوەی مادەکانن. لە گەڵ قازی و هاو ڕێکانی فراوینمان خوارد. وەک زێدەییک وۆدکایەکی شازیش ئامادە کرا بوو. تەنیا یەک دوو کەس لە بەشداربوان یارمەتیان داین. نیزیکەی سەعاتی سێو نیو دوای نیوە ڕۆ لە گەڵ کوردێکی زەلامەی خەڵکی مەهاباد کەوتینە ڕێ و پاش تێپەڕیوون لە جادەیەکی شاخاوی بە نێو بۆکاندا تێپەڕین و کاتێ گەیشتینە خەتی جەبهەی هەوا تاریک ببوو.

لە پڕ چاو ساخەکەمان هاواری کرد، ڕاوەستن ! سێ پێشمەرگە هاتنە پێش و بردیانین بۆ لای ئەمیر خانی فەرماندەیان کە بارزانی بوو. ئەمیر خان لە هەوەڵەوە گوتی: ئیجازەی نووسراوتان لە لای پێشەواوە پێ نیە، ناتوانم ڕێگاتان بدەم. بەڵام پاشان فەرقێکی بۆ ئێمە داناو بە بزەیەکی دۆستانە بەرێی کردین. چەند میل لەو لاتر ڕێبەندانێکی دیکەمان هاتە پێش.

دوای ماوەیەک زیقەی ترومبیل سەر و کەللەی دوو سەر بازی ئێرانی پەیدا بوون. یەکیان کاغەز و قەڵەمێکی بە دەستەوە بوو ناوی ئێمەیان نووسی و ژمارەی تفەنگەکانیان پرسی و ئێمەش چوار ژمارەی ساختەمان پێگوتن.

شەو لە سەقز لە گەڵ ژەنراڵ هومایونی ڕامان بوارد. تامە زرۆ بوو کە بیروڕای ڕێبەرانی مەهاباد سەبارەت بە عەشیرەتەکانی دژی قازی محەممەد بزانێ. ئەو گوتی سەرۆک عەشیرەتەکانی مامەش و مەنگوڕ ونوێنەری گۆرانان ڕۆژی پێشتر هاتوونە لای داوای چەک و یارمەتیان لێکردوە.

لە کۆتایی سەردانەکەمدا ئیتر قەناعەتم هاتبوو کە قازی محەممەد بە یارمەتی ڕووسەکان توانیویەتی کۆمارێکی کوردی بە ڕاستی سەر بەخۆ دابمەزرێنێ. هەر چەندە قازی بە چاوی باشترین دۆست سەیری ڕووسەکانی

www.kerimhisami.com

دەکرد، بەڵام رووسەکان بە ئاشکرا دەستیان لە کار و باری نێو خۆی کوردستان وەر نەدەدا. راپەرینی قازی محەممەد راپەرینێکی ناسیونالیستی بوو، نەک کۆمونیستی. ئەژمارێکی زۆر لە کوردوکانی دانیشتووی وڵاتانی دیکەش قەبوڵیان بوو. بەڵام سەرەرای ئەم وەزعەش عەشیرەتە گەورەکانی کوردی ئێران یا دژی بوون و یاله ئاست راپەرینەکە لا لوت بوون. ئەمەر خان دوو حەوتوو دوای چوونی من بۆ زیندەشت رۆژی ٢٧ی سپتامبر لە هەرەشەیەکدا بە فەرمانداری شاپوری راگەیاند کە ئەگەر دەوڵەتی ئازەربایجان بە ویستی کوردەکان رانەگات، رۆژی ٣٠ی سپتامبر ئەو بە هێز و زۆر داری شار دەگرێ. بەڵام هەرەشەی هاشمۆڤی کونسولی سۆڤێتی ئەمەر خانی سارد کردەوە،

هەر لەو رۆژەدا (جیری دوهیر) کونسولی ئەمریکا لە تەورێز نامەیەکی لە ئەمەر خانەوە بۆ هات کە بینێرێ بۆ قەوامی سەرۆک وەزیر. ئەمەر خان لە نامەکەدا وەفا داری خۆی بەرانبەر حکومەتی ناوەندی راگەیاند بوو. وادیارە هاندەری ئەم هەنگاوەی ئەمەر خان فیلمێک بوە لە کاتی وتو وێژی شاپوردا رووسەکان نیشانیان داوە. فیلمەکە لە بارەی وەرزێران و ئاگر تێبەردانی خانو بەردی خاوەن ملک و پێک هێنانی کۆمونی شۆرشگێری بوە. ئەمەر خان دوای گەرانەوەی بۆ زیندەشت و چاو پێکەوتنی لە گەڵ کەسانی عەشیرەتەکەی خۆی بە قورنان سوێند دەخوا کە دیموکراتەکان وەدەر بنێ.

لەو کاتەدا عەشیرەت و کەسانی دیکەش هەستیان کرد بوو کە با لە کام لاوە دێ. چونکە هێزی تێگەیشتنی ئەوان پاش چەند سەدە کێشە و

تەقەلا بۆ مانەوەیان لە نێو دەسەڵاتدارەکاندا زیاتر گەشەی کرد بوو. رووسەکان دەستیان لە ئازەربایجان هەڵگرتبوو. بە هۆی دژایەتی سەر سەختانەی ئەمریکاوە نەخشەی پەلامار دەرانەیان بۆ دەست بە سەر داگرتنی تورکیا و یونان و ئێران لە بیر خۆ برد بۆوە. بەر لە وەی ئێمە ئەم راستیە بە تەواوی بزانین، سەرۆک عەشیرەتەکان بە یارمەتی هەستی شە شەم ئەوەیان هەست پێکرد بوو. لە ئاخری مانگی نۆوامبر دیار بوو کە دەولەتی ئێران بۆ چاوە دێری بە سەر هەڵبژاردندا بریاری داوە لەشکر بۆ ئازەربایجان بنێرێ. هێزیکانی ئێران هەوەڵێن هەنگاو زەنگانیان گرت.

رۆژی پێنجی دیسامبر قازی محەممەد و یارانی هەڵکەوتووی کۆ بوونەوە و بریاری بەر بەرەکانیان دا. بەڵام رۆژی دوایی سەدری قازی برای قازی محەممەد نەیتوانی حیزب وسەرۆکەکان رازی بکا کە ئەرتەشی ئێران بە راستی هەر بۆ سوکایەتی و ئەو بە کەم گرتنە دەبێ کە کوردەکان وەپاڵیان داوە. دیار بوو کوردەکان لە ئاڵو گۆڕی ئازەربایجان دەرسیان وەر گرتبوو، لە گەڵ پێشرەوی ئەرتەشی ئێران لە دۆلەکانی قافلانکۆ هێزی دێموکرات و دام و دەزگای دەولەتی ئازەربایجان لە ماوەیەکی کەمدا تێک تەپی. قازی محەممەد و پێرەوانی زانیان کە یاری تەواو بوە. عەشیرەتی شکاک و هەرکی بە مەیل و داخواز بۆ پەلامار دانی دێموکراتەکانی رۆژئاوای گۆلی ورمێ رەگەڵ هێزی دەولەتی کەوتن.

بارزانیەکان بۆکانیان بە جێهێشت و پاش ماوەیەکی کورت ژەنرال هومایونی لە میاندواو خەریکی رێبەرایەتی کردنی عەمەلیات بوو. کوردەکان وەفادار ما بوونەوە. نە توانای شەریان هەبوو نە دەیانتوانی بە

www.kerimmisami.com

راکردن خۆیان رازی بکەن. بە ناچار ڕێگای تەسلیم بوونی شەرافەتمەندانەیان هەڵبژارد.

ڕۆژی ١٣ی دیسامبر قازی محەممەد و سەدری قازی و سەیفی قازی لە میاندواو تەسلیم نامەی خۆیان دا بە ژەنراڵ هومایونی. هەر چەندە ژەنراڵ یەک دوو پرسیاری قورسی سەبارەت بە وەفاداری قازی بە دەوڵەتی ناوەندی لە قازی کرد، بەڵام لە سەر یەک ڕەفتاری لە گەڵ قازی بە ئەدەب و مونسیفانە بوو. هەر وەک چاوەڕوان دەکرا لە گەڵ بیرا رای قازی موافیق بوو کە باشترە ئەرتەش بە بێ خوێن ڕێژی بچێتە ناومەهاباد. بارزانیەکان کە ئێستا تاقە پارێزەری شارن پاشە کشە بکەن. قازی محەممەد بە جێگەیاندنی بەشی ئاخری واتە پاشە کشەی بارزانیەکانی وە ئەستۆ گرت. هەر سێ قازی ڕێگایان درا بۆ بردنە سەری بەڵێنەکانیان بچنەوە مەهاباد. دوای گەرانەوە بۆ مەهاباد قازی محەممەد توانی هاو کات لە گەڵ پاشە کشەی بارزانیەکان بۆ نەغەدە ئەخشەی سەرهەنگ دووەم غەفاری کە کوردەکانی موخالیفی بۆ لای شار ڕێبەری دەکرد، رابگرێ. ئەرتەشی ئێران لە مەهاباد پێشوازی لێکرا. چاو پێکەوتنی تەشریفاتی لە نێوان قازی محەممەد وفەرماندەکانی ئەرتەشی ئەنجام درا.

دوای دوو ڕۆژ قازی محەممەد و هێندێ لە ڕێبەرانی دەوڵەتی ئەو گیران. سەدری قازی بۆ تاران گەرایەوە بەو هیوایە کە لە شوێنی نوێنەرایەتی پارلمان لە ئەمنیەتی زیاتر کەلک وەر گرێ. لەم بەینەدا هومایونی مەلا مستەفای بۆ مەهاباد بانگ کرد و لە مەبەست و ئامانجەکانی پرسی. مەلا مستەفا گوتی :(ئەگەر ئەمنیەتی دستە بەر بکرێ، دەچێتەوە بارزان لە

عیراق.) هومایونی ڕێکی خست کە لە گەڵ سەرهەنگ غەفاری بچێتە تاران و لەوێ مەسەلەکەی جێبەجێ بکا.

ڕۆژی ۲۸ی دیسامبر چاوم بە دوکتور ئەردەلانی دۆستم سەر نووسەری ڕۆژنامەی کوهستان کەوت. ئەو گوتی: سەدری قازی و مەلا مستەفا هەر تکیان لە تارانن. بۆ ڕۆژی دوایی ڕێکی خست کە چاوم بە سەدری قازی بکەوێ. من لە مەهاباد سەدری قازیم نە دیبوو. ئەویش وە برای خۆی دەچوو. مووی سەری ماشو برنجی ببوو، بەڵام لە برای قەڵەو تر بوو. ئەو چۆنیەتی تەسلیم بوونی مەهاباد وگرتن و چارە نووسی مەهابادیەکانی بۆ باس کردم. برا و ئامۆزای گیرا بوون. هێندێ لەوانیتر بە سەید ئەحمەدی سەید تەهاشەوە بۆ عیراق هەڵاتبوون و لە وێ گیرا بوون. چاپخانە داخرا بوو. ئەوانە هەموو خەبەری نا هومێدی بوون. ترس و نیگەرانی ئەو لە جێی خۆی بوو. ڕۆژی دوایی دوو ئەفسەری ئەرتەشی ئەویان بردە لای قەوام و پاشان بە جیپێکی ئەرتەشی ناردیانەوە مەهاباد تا لە گەڵ برای و ئامۆزای دادگایی بکرێ.

هەر ئەو ڕۆژە، واتە ۳۰ دیسامبر سەرهەنگ غەفاری هاتە دەفتەری من. لە سەقز لە گەڵی ئاشنا ببووم. هەر لەو شوێنە کە ئەو ئەفسەری پێوەندداری ژەنراڵ هومایونی و عەشیرەتە کوردەکان بوو، هەڵوێست و ڕەفتاری باشی لە گەڵ عەشایرکاری تێکرد بووم.

ئەو منی بۆ دیتنی مەلا مستەفا بانگ کردە ماڵی خۆی. منیش لە گەڵ کۆلۆنیل (سکستۆن) یەکەمین ڕۆژی ساڵی ۱۹٤۷ چوومی دیداری. غەفاری لە دەرەوەی ماڵەکەی پێشوازی لێکردین. پاشان بە پێپلیکانی

www.kerimbisarani.com

سارد و رزیودا بۆ وە تاغێکی سارد ڕێنوێنی کردین. بە دابی خۆیان چەند کورسی لە دەوردی مێزێکی پچوک دانرا بوون. بە پیاوێکی کورتە بالآی ناساندین کە چاکەتێکی ڕەشی لە بەردابوو، ئەو پیاوە مەلا مستەفا بوو. مەلا مستەفا چاو وبرۆیەکی ڕەشی هەبوو. شکڵی سەری نیزیک بە چوار گۆشە و مووی پڕی ڕەش دایان پۆشیبوو. داوداوەی سپی لێ دەبینران. نێوچاوانێکی کورت و ڕوخسارێکی گرژی هەبوو. بروسکێک لە چاوانیدا دەدرەوشا بیچم و ئەندامێکی عادەتی هەبوو. بەلآم لە وانەیە دە لیباسی کوردی دا لە نێو خەڵک و عەشایردا سام و هەیبەتێکی بووبێ. ئەو بە زاری کوردی فارسی دە پەیڤی. ئەو گوتی کاتێ لە عیراق دەر کرام لە نیزیک سنور ژەنراڵ (لیوبۆف) و ئەفسەرانی دیکەی سۆڤیێتی بە ئێنەیان گوت بچنە مەهاباد و بچنە ژێر فەرمانی قازی محەممەد. دوای ٥٠ رۆژ کەسانی خۆم بردە مەهاباد و لەو دەمەوە پێوەندی ڕاستەو خۆم لە گەڵ ڕوسان نەبوە. جگە لە سەفەرێکی تەورێز کە دەمویست خێزانم لە خەستە خانەی سۆڤیێت عیلاج بکرێ. لەوە زیاتر هیچ ئەفسەرێکی سۆڤیێت لایەنی ڕاوێژی ئێمە نەبود.

وا دەهاتە بەر چاو لە هێندێ مەئموری سیاسی ئینگلیز بیرە وەریەکی خۆشی هەیە. داخی ئەوەی هەبوو کە مەئموری دیکەیان لە جێگای ئەوان داناوە، ئەو دوکتور (هوف)یشی لە بیر بوو. پاشان ئێمەی بردە ژوورێکی دیکە لە وێ دوو ئەفسەری کوردی عیراقی دانیشتبوون و هەر تکیان کۆت و شاڵواری جوانی ئوروپییان لە بەر دابوو. یەک لەوان کلآوێکی جوانی لە سەر بوو. عیزەت عەزیزم لە مەهابەد دیبوو. ئەو دەم نەمدەزانی کێیە. بە

ئینگلیزی چەند وشەیەکم دواند بوو چاو دێرانی کورد نەوەندیان پێ خۆش نەبوو. ئەو دەم لیباسی جوانی کوردی لە بەر دابوو. سەرو چاوێکی رێک و چاو وبرۆیەکی رەش لە رووومەتێکی تاو بردوودا وە (باباعەلی(دوچوو.

ئینگلیزی تەواو قسەی دەکرد بەڵام قەڵەمی و قەدیمی راست وەک ئینگلیزی میر حاجی کە پیاوێکی سمێڵ زەلام بە رومەتێکی سپی و ریشێکی قاوەیی داپۆشیبوو. میر حاج قەت بزەی نە دەهاتێ و تورە دەهاتە بەر چاو. جاریکیان لەرزێکی توندی هاتە دەستی و دەستەکەی لە حەوا دەسوڕاند و دەتگوت خەتی عەرەبی دەنووسێ.

ئەوان هەوڵیان دا روونی کەنەوە کە بۆ چی لە ئەرتەشی عیراق رایان کردوە و هاتوونە نێو شۆڕشی مەلا مستەفاوە. عیزەت دەیگوت: لە زەمانی وەزارەتی نوری سەعید دا کە لە گەڵ کوردەکان مودارای هەبوو، هێندێ لە ئەفسەرانی کورد سەر پەرشتی ناوچەکانی سەروویان دەکرد. تەنانەت وەزیری نێو خۆ ماجید مستەفا پێشنیاری پێکرد بوو کە وەک فەرمانداری نیزامی بچێتە سەروو. بەڵام دوای لاچوونی کابینەی نوری سەعید دەولەت دەردە سەری بۆ مەئمورە کوردەکان پێک هێنا. مەئمورە سیاسیە کۆنەکانی ئینگلیز کە وەزعەکە تێدەگەیشتی لایان بردن. بە داخەوە کەسانی تر لە جێگەی ئەوان دانران. قەیرانەکە کاتێ دەستی پێکرد کە مەئمورە تازەکان تازە دەهاتن لە گەڵ بارو دۆخی سەروو ئاشنا بن. عیزەت و میر حاج لەو ١٢ ئەفسەرانەی ئەرتەشی عیراق بوون کە لە گەڵ ٥٠ ئەفسەری ناوچەیی و ئەژمارێک سەر باز و مەئمور و ماموستای عیراقی کە ژمارەیان لە سەدان کەس زیاتر دەبوو رەگەڵ بارزانیان

کەوتبوون.

لە مەلا مستەفام پرسی : (ئێستا دەتەوێ چبکەی ؟)

- دەمەوێ بگەرێمەوە بۆ عیراق. ماوەیەکە پێوەم بۆ نیشتمان بگەرێمەوە. بەلام دەولەتی عیراق ئەمنیەت نادا بە ئێمە. ئەگەر وتو وێژمان لە گەل عیراق سەر نەگرێ، هیوا دارم کە ئێران پەنامان بدا. ئێران ولاتی ئێمەیە. ئێمە ئێرانین و ئێرانیەکان لە خۆمانن. ئێمە پێمان خۆشە بگەرێینەوە بارزان بۆ سەر مال و ژیانی خۆمان. ئەگەر نەشبوو لێرە دەمێنینەوە.

مەلا مستەفا مانگێک لە تاران مایەوە. دوای سەر نەکەوتنی هەول و تەقلای بو دەستە بەری لە رێگای بالیوزخانەی ئەنگلیزەوە بێ گەرانەوەی بێ مەترسی بۆ عیراق لە گەل کار بەدەستانی ئێرانی وتو وێژی دەست پێکرد. ئێرانیەکان هەر چەندە رێگایان نە دەدا کە پێرەوانی مەلا مستەفا لە کوردستانی ئێران بمێننەوە، بەلام ئامادە بوون ئەوان لە ناوچەیەکی شاخاوی لە نێوان کاشان و هەمەدان نیشتە جێ بکەن.

مەلا مستەفا لە کۆتایی سەفەرەکەی دا گەرایەوە بۆ سەروو تا لەو بارەوە بیر بکاتەوە و لە گەل خەلکەکەشی راوێژ بکا. بەلام شێخ ئەحمەد لە گەل کۆمەلێکی زۆر ی دیکە بە توندی دژی پێشنیاری ئێران وێستان. هەر چەندە لەوانە بوو مەلا مستەفاش ئەم پێشنیارە قەبوول نەکا. ئاخرەکەی بە هومایونیان راگەیاند کە هەر لەو شوێنەی هەن دەمێننەوە و هیچ مەرج و شەرتیش قەبوول ناکەن. هومایونی دەستبەجێ لەشکری بۆ سەر کوتکردنیان خستە کار. ئەوان ناچار لە ئاخری فیوریە دا بۆ لای رۆژ

ئاوای لای سنوری عیراق بزووتن. بەڵام بەفری قورس ڕێگای نەدا لە چیا تێپەڕن، ناچار لە ئێران مانەوە. سەرانسەری مانگی مارس بە شەڕ و پاشە کشە لە گەڵ ئەرتەشی ئێران بردیانە سەر. ئاخرەکەی بویان دەر کەوت کە ناتوانن زیاتر بەر بەرەکانی بکەن.

شێخ ئەحمەد هەموو تایفەکەی بردەوە عیراق چونکە دەولەتی عیراق دەستە بەر نامەی بە نووسراو دابوونێ. هەر چەندە ئەو گیانی خۆی پارێزرا، بەڵام ئەفسەرانی کوردی ئەرتەشی عیراق کە لە گەڵیان بوون لەوانە عیزەت عەزیزیش لە مانگی یون دا ئیعدام کران.

وەک پاشان دەر کەوت میر حاج تەکبیرێکی تری ئاقلانەی کرد بوو. (دەبێ مەبەستی مەلا مستەفا بێ یان هەڵەی وەرگێڕانی فارسی یە) و. ئەو بە پێچەوانە نەیویست بوو خۆی تەسلیمی دەولەتی عیراق بکاتەوە. بەرەو سنور بۆ ڕێگایەکی دیکە ڕۆیشتبوو. ڕێگایەک کە لە چیاوە دەگەیشتە بارزانی نیشتمانی. لە وتو وێژێکدا لە وێ بۆی دەر کەوتبوو کە ناتوانێ بروا بە عیراقیە کان بکا، ئێران و تورکیش پەنای نادەن. گۆیا بە جۆرێک لە گەڵ رووسەکان پێوەندی گرتبوو. چونکە ڕۆژی ۲۷ی مانگی مای لە گەڵ ٥٠٠ کەس لە پیاوەکانی سنوریان پەڕاند و هاتنەوە خاکی ئێران.

کاتێ مەلاو بارزانیەکان بۆ لای سەروو خەریکی پێشڕەوی بوون، جارێکیش چوونە خاکی تورکیا. شەخسی شا فەرمانی توندی دابوو کە ئەرتەشی ئێران ڕێگا نەدا دوو بارە بێنەوە خاکی ئێران. بەڵام تا ئەو کاتەی لە خۆیە تێپەڕین و لە سنوری سۆڤیێت نیزیک بوونەوە، ئەرتەش نەیتوانی بیانگاتێ. لە وێ لە پێشدا بارزانیەکان پەلاماریان برد و

www.kerimhisami.com

کوشتارێکی باشیان لە ئەرتەشی ئێران کرد و لە ئاراس پەڕینەوە. قەزاو قەدەر وابوو کە ساڵی ١٩٥٨ دوو بارە بێنەوە عیراق و ببنە دڕک لە چاوی دەوڵەتی عیراقدا کە لە فەسڵەکانی دواییدا بە درێژی باسیان دەکرێ.

بەڵام قازی محەممەد زووتر لە وان توشی چارە نووسی خۆی بوو. هەر سێک قازی لە دادگایەکی نیزامی دا بە نهێنی لە مەهاباد دادگایی کران و ڕۆژی ٢٣ی ژانویە بە مەرگ مەحکوم کران. بەڵام ئاژینی(ئیجرا) حوکمی ئیعدامیان لە لایەن تارانەوە دوا خرا، چونکە قەوام نەیدە ویست لە کاتی وتو وێژی گرنگ لە گەڵ سۆڤیێت هەراو دەنگی لێ ساز بێ.

ماوەیەکی کەم پێش ڕۆیشتنی من لە تاران لە فیوریەی ١٩٤٧ژەنراڵ ڕەزمارا چوە مەهاباد. بەڵگەی ئەو تۆم بە دەستەوە بوو کە بە دڵنیایی بزانم مەئموریەتی چاوە دێرێ بە سەر ئیعدامی برایانی قازی پێ ئەسپێراوە. من چوومە لای بالیوزی خۆمان(جۆرج ئالین) تا نزانم دەتوانم کارێک بکەم.

بالیوزمان لێی پرسیم :(بۆ چی ئەوەندە نیگەرانی وەزعی قازیەکانی؟ ئەوان لە گەڵ سۆڤیێت هاوکاریان کردوە)

- ڕاستە. بەڵام ئەوان تێکۆشاون ئەوەندەی لە توانایاندا بێ بۆ باشکردنی وەزعی خەڵک کار بکەن. سۆڤیێتیەکان تاقە کوس بوون یارمەتیان داون.

-باشە . چاوە ڕوانی من چیبکەم ؟

- لام وایە تۆ دەبێ داوا لە شا بکەی کە دەستور بدا بە ڕەزمارا کە قازیەکان بۆ دادگایەکی مونسیفانە و ئاشکرا بێننە تاران

له سەر ویستی باڵیوزمان شا گورج بانگی کرد. لەم چاو پێکەوتنەدا باڵیوزمان هیواداری خۆی دەر بڕی کە مەسەلەی عەشیرەتەکان و لە وانە مەسەلەی کوردەکانیش بە باشی چارە سەر بکرێ. پاشان گوتی: قازیەکان هەر چەندە لە گەڵ سۆڤیێت هاو کاریان کردوە بەڵام لە بواری فێر کردن و پەروەردە دا خزمەتی زۆریان بە خەڵک کردوە. لێرەدا شا قسەی وی بڕی و بە زەردە خەنەیەکەوە گوتی: (تۆ ترست هەیە من ئەوان ئیعدام بکەم.؟ ئەگەر مەسەلە ئەوەیە دڵنیا بە ئەسڵەن خەیاڵێکی ئاوام نیە.)

بەرە بەیانی رۆژی ۳۱ی مانگی مارس قازیەکان بە دەستونی ئەعلاحەزرەتی شاهەنشا لە دار دران. وادیارە راست دوای ئەوەی باڵیوزمان دەرگای کۆشکی پێوە داوە و رۆیشتوە، شا دەستوری ئیعدامی قازیەکانی راگەیاند بوو.

www.kerimhisami.com

بەر هەمە نوسراوەکانی نووسەر:

١ - کاروانێک لە شەهیدانی کوردستانی ئێران
٢ - وەلامێک کوردی و فارسی
٣ - رێنوێنی شەڕی پارتیزانی
٤ - لە دەوری رێکخراوی لاوانی حیزبی دێموکرات کۆ بینەوە
٥ - رەخنەو لێکۆڵینەوە لە سەر کتێبی حوسێنی مەدەنی
٦ - چەند قسەیەک لە گەڵ خەبات
٧ - کوردو فەرهەنگی بێگانە

٨ - لێکۆڵینەوەی(کمرتە باسێک لە سەر سۆسیالیزم) کوردی وفارسی

٩ - تایبەتی کۆنگرەی شەشەم

١٠ - کۆماری دێموکراتی کوردستان یا خود موختاری

١١ - یادی هێمن

١٢ - لە پێناو چی دا؟

١٣ - بادانەوە

١٤ - کڕوکاش

١٥ - سەفەر بۆ کوردستان

١٦ - لە بیرەوەریەکانم بەرگی: ١-٢-٣-٤-٥-٦-٧-٨-٩

١٧ - پێدا چوونەوە(مێژووی بزوتنەوەی نیشتمانی لە کوردستانی ئێران)

ئەو بەر هەمانەی نووسەر کردوونی بە کوردی

١ - دایک - ماکسیم گۆرکی

٢ - ژدان و کردەوەکانی لێنین

٣ - ئەفسانە کوردییەکان - رۆدینکۆ

٥ - زەوی پچوک - برێژنێف

٦ - کۆمەڵە چیرۆکی هەڵبژاردە لە ئەدەبی بێگانە

٧ - مەسەلەی کورد لە پارلمانی سوید

٨ - یاسای بنچینەیی ئابووری سۆسیالیستی

www.kerimhisami.com

٩ - حەمە چکۆڵ - ئینجە مەمەد - یاشار کەماڵ

١٠ - ئوسولی سەرەتاییەکانی فەلسەفە - ژۆرژ پۆلستێر

١١ - نامەی گوللە باران کراوەکان

١٢ - رەوشی کوردان - مێژووی بابان و ئەردەلان

١٣ - ئازادی یا مەرگ - کازانتزاکیس

١٤ - مەسەلەو زار گوتنی لوڕی

١٥ - رۆژەکانی ئێران - ئارچیبالد رۆزوێلت

www.kerimhisami.com

IRANIEN DAYS

By- Archie Roosevelt

Tointo Kurdish from Persian- Hussami Karim

Stockholm-1995

www.kerimhisami.com